E. DU PERRON

MULTATULI'S NALEVEN

Uitgevers:
N. V. v/h A. C. NIX & Co. — BANDUNG

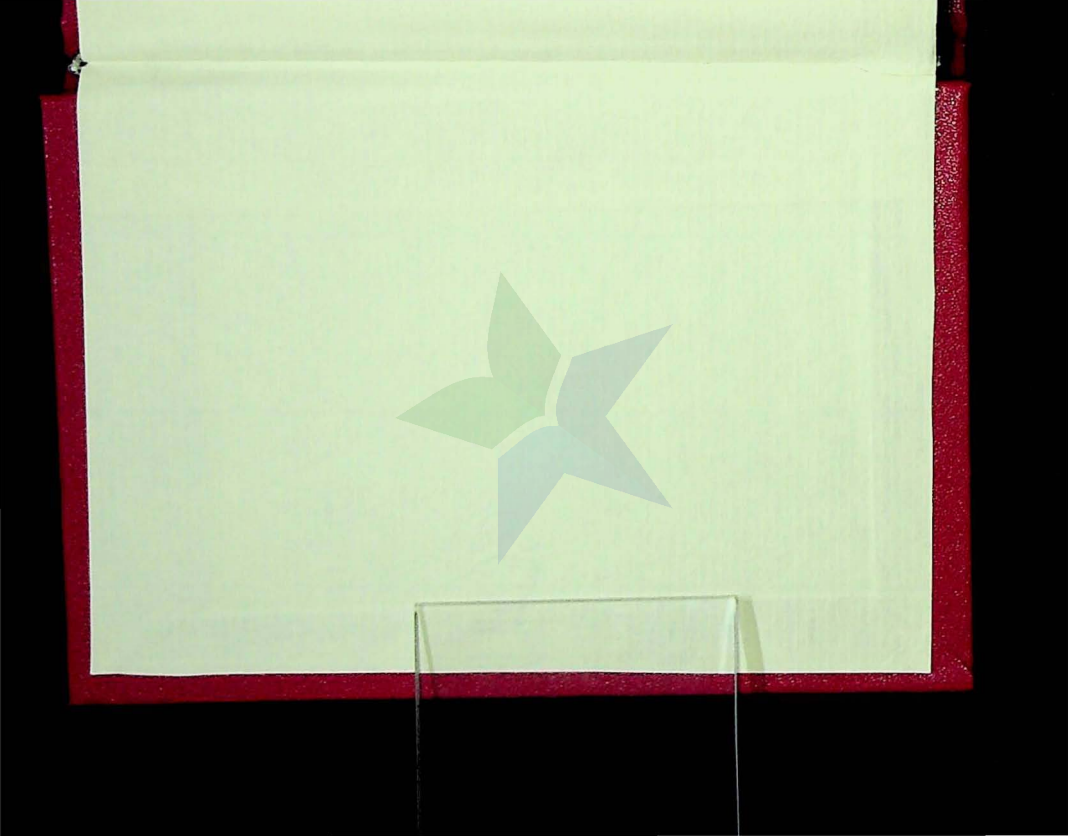

DD=-92

Pp 388 140

1809
MM

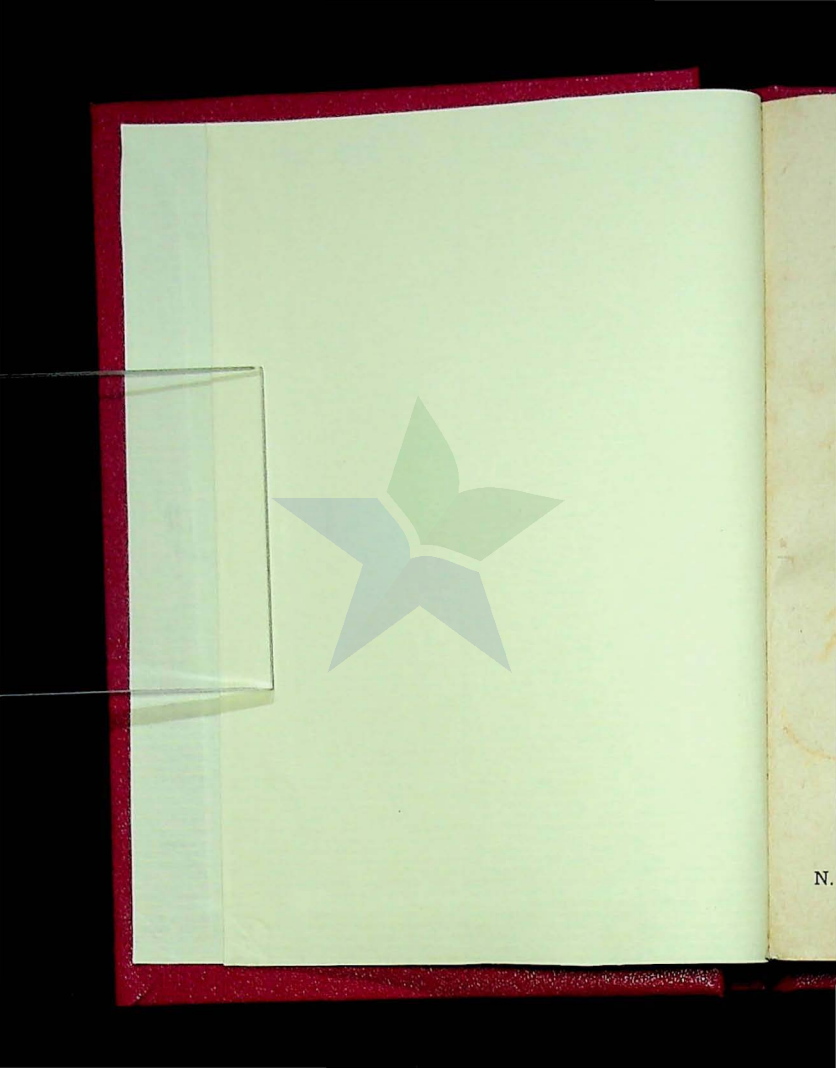

E. DU PERRON

MULTATULI'S NALEVEN

Uitgevers:
N.V. v/h A.C. NIX & Co. — BANDUNG

[*Noot:* Voor Jan Lubbes veroorloof ik mij te verwijzen naar de studie die ik aan hem wijdde in *De Smalle Mens*. Natuurlik is hij familie van Jan Salie, van Jan Rap ook, een rasechte naneef van Droogstoppel bovendien. Maar hij is moderner, men vergisse zich niet: hij is even benepen, vulgair, goedkoop in deugd of in ondeugd, traag van geest en van gemoed, maar bovendien bloeddorstig als men aan zijn „welbegrepen eigenbelang" komt. Maar ook dat, zal men zeggen, is nog maar een familietrek].

EEN INDIESE OPINIE

Ik heb hier in Indië een oom teruggezien die 87 jaar oud was en het voorrecht had in 1850 geboren te worden. Het bewind van 17 Goeverneurs-Generaal had hij meegemaakt, en vele van die groteheren persoonlijk. Zijn vader reeds, later hij zelf, waren beroemdheden in het Buitenzorgse. Zijn vader had Multatuli heel goed gekend toen deze kommies was in de afdeling Krawang, was in 1846 zelfs getuige geweest bij diens huwelijk te Tjiandjoer, vertelde hij; maar dit heb ik later als onjuist moeten ervaren. En hij zelf? Hij had bij vele G.G.'s aan tafel gezeten; een cotillon geleid bij Van Lansberge; een tamme orang-oetan, genaamd Rosa, ten paleize gebracht bij Loudon, waar het dier een plasje op de marmeren vloer had gedaan; een oneetbare „ragoût de sanglier" helpen mee-eten bij een ander, een ragoût die zo adelijk was geweest, dat hij er een meestal vuurrood drinkershoofd groenbleek bij had zien worden; en zijn geliefkoosde grap was: dat een resident die geen frans kende maar twee hoge franse bezoekers ontvangen moest, zijn vriend, chef van een kininefabriek (meen ik) voorstelde als „directeur de la

Chine", waarop een der bezoekers (ik meen een comte de Beauvoir) had uitgeroepen: — Mais monsieur n'a pourtant rien d'un Chinois! — Twee G.G.'s waren voor het gevoel van mijn oom onvergeeflike prullen geweest: de heren Van Limburg Stirum en De Graeff, kortom die van de „etiese richting". Als oud-planter stond hij in deze mening verre van alleen. Wat de 15 andere G.G.'s betreft, vooropgezet bleef dat zij allen hoogbekwame, hoogstaande lieden waren; wat drommel, anders brengt men het toch niet tot Goeverneur-Generaal? (Zoals die gepensioneerde assistent-resident zei, die mij op mijn 10e jaar een sigaret zag roken: — Je moet daar maar flink mee doorgaan, dan breng je 't vast tot Goeverneur-Generaal.) Behalve de 17 G.G.'s die hij zelf had meegemaakt, wist mijn oom op zijn 87e alle daaraan voorafgaande in een rijtje op te noemen zonder één fout te maken: — Both, Reynst, Reaal, Coen, Carpentier, Coen, Specx, Brouwer, Van Diemen, hah!

Op een dag vroeg ik hem of hij ook Multatuli niet ontmoet had; en ja, ook dat was hem geschied. Ja, in 1867, met zijn vader wandelend op het Buitenhof, waren zij die Douwes Dekker eens tegengekomen. Hij had zijn vader aangeklampt en zij hadden toen even gepraat, zo op straat. Toen zijn vader

daarna thuis was gekomen, had hij tot zijn vrouw gezegd : — Ik heb Eduard ontmoet — en zijn vrouw, de moeder van mijn oom dus, had onmiddelik gevraagd : — Wat, die smerrelap? Je hebt hem toch niks gegéven ? — Neen, had zijn vader gezegd ; maar *hij* had heel goed gezien dat zijn vader toch iets uit zijn borstzak gehaald had.

In 1867 : mijn oom, geboren 1850, was toen dus al 17 jaar. Ik stelde mij voor wat het geweest zou zijn als ik Multatuli op mijn 17e ontmoet had. Misschien dat ook hem iets ervan was bijgebleven. — En hoe zag hij eruit, oom? — Nou, zó... mager,... schunnig. — Ik wachtte ; er kwam niets meer. Voor 't eerst van mijn leven begon ik te realiseren dat Multatuli misschien toch heel wat minder geweest was dan een Goeverneur-Generaal. — Maar had hij niet iets bizonders, in zijn uitdrukking of zo ? — Nee,... ja, ik heb niet zó goed gekeken, hoor, ik stond wat opzij natuurlik. — Maar... wàt u dan gezien hebt, hoe herinnert u zich dat ? — Nou ja, zó,... mager,... schunnig. Schùnnig !...

Enige tijd later bracht ik hem een nummer van het *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde,* waarin een artikel over Molenvliet in de oude tijd en over het Hôtel des Indes. Hij voelde voor dergelijke artikelen, hij had immers iedereen

gekend en wist van iedereen nog uitstekend hoe zij heetten en wat zij geweest waren. In de schaduw van een zijgalerijtje van wat vroeger zijn „kantoor" was, zat hij in pyama te doezelen, maar zodra men hem wat vroeg, werden zijn ogen levendig en bleek zijn memorie paraat. Tandeloos en met een dunne hangsnor, in een gezicht dat met de jaren een beetje chinees was geworden, zag hij eruit als een goeiige oude tijger. Hij nam het tijdschrift met gretige handen; zodra ik de naam Wijss had uitgesproken (naam van een van de vroegere gérants) begon hij te vertellen. — Volgens Dr. F. de Haan, zei ik, heeft die Wijss de naam des Indes gekregen van Multatuli. — Van wie? — Van Multatuli. — Ach, kom! zei hij, van die... Douwes Dekker? Wèlnee... — Ik zei hem dat Multatuli, die „Insulinde" gevonden had, ook wel „des Indes" had kunnen vinden, maar daar hij wat doof was hoorde hij het niet. Hij schudde grommig het hoofd. Ik vroeg hem of hij dan wist wie de naam wèl aan de heer Wijss gegeven had. — Nee, hij zelf, zei hij, zèlf... Ach kom, die Douwes Dekker! — En in de schaduw van het galerijtje, zich uit zijn wipstoel naar mij overbuigend met glinsterende oogjes, vertrouwelik: — Dat was een st — vent, die Douwes Dekker. Echte st — vent. Afzetter.

Er was een klank van gewijde overlevering aan

deze woorden. Het sissen van de haat die Multatuli's nagedachtenis nu nog in bepaalde indiese milieu's kan doen opleven.

DR. PÉE PRO MULTATULI

Het herdenkingsjaar van Multatuli's dood heeft het bewijs geleverd hoe groot de wrok is die men hem nog steeds toedraagt. Wat een boek als Dr. Julius Pée's *Multatuli en de zijnen* in de eerste plaats sympatiek maakt, is dan ook de weifelloze heldenverering van deze reeds bejaarde man voor de figuur die hij behandelt. Vermoedelik behoort Dr. Pée tot die literatuurkenners die niets anders kennen dan Multatuli, niets anders het kennen eigenlik waard achten; maar dat doet er weinig toe. Tussen de rijke oogst van afkeurende beschouwingen verkwikt dit boek, dat Multatuli wenst te zuiveren van allerlei op hem geworpen blaam als mens, meer in 't bizonder als familievader. Men zou in dit licht haast het frontispiece aanvaarden, dat een kop is door „de brugse kunstschilder" Jef van de Fackere naar het bekende portret door Mitkiewicz, maar nu met de blik naar de toeschouwer gekeerd, een kop waaruit alle dichterlikheid, alle genie zich schijnt te hebben teruggetrokken om niets over te laten dan een wrokkende tekenleraar. Gelukkig toch dat de tekst zich niet te nauw bij dit eerste aspekt aansluit.

Dr. Pée kiest partij voor Multatuli tegen zijn kinderen, die hem niet alleen verzaakt hebben maar bij herhaling belasterd. Hij doet meer: hij belicht die kinderen op hun beurt (wat telkens weer de meest doeltreffende manier blijkt bij aanvallers van Multatuli), en het schijnsel is onmeedogend. Vooral de zoon, Edu, komt er zielig bij te staan; als een afgunstige mislukkeling, die zich tegelijk zou willen optrekken aan de reputatie van zijn vader en die met haat in scherven slaan. Nonnie was in haar jeugd Multatuli's lieveling, en het boek van de heer Versluys [1]) geeft over haar opgroeien een kenmerkende anekdote: als jongmeisje kwam zij eens bij haar vader logeren; hij had er zich veel van voorgesteld met zijn dochter te wandelen; maar de eerste de beste keer weigerde zij, omdat zij aan haar verloofde moest schrijven. Deze anekdote, in feite niet door het boek van Dr. Pée bevestigd, geeft geheel en al de latere verhouding, tot in het verdriet en de teleurstelling die Multatuli door deze onafhankelikheid van zijn dochter ondervond. Haar verder afdrijven in een katoliek mysticisme heeft hij niet meer meegemaakt; haar man, zijn schoonzoon, de italiaanse professor Bassani, heeft hij nooit willen kennen. Het

[1]). *J. Versluys, Een en Ander over Multatuli, 1889.*

opmerkelike in Dr. Pée is echter dat hij Nonnie's recht op vrijheid betwist, en het ongepast vindt dat zij zich aan het gezag van deze vader onttrok, terwijl men Multatuli's brieven aan Mimi, in de tijd dat diè nog een onderworpen dochter was, maar hoeft op te slaan om te weten dat, volgens zijn eigen opvattingen, hier wel van gerechte vader-droefenis, maar niet van geschonden vader-recht kan worden gesproken.

Evenzo is het met Edu gesteld: met al mijn bewondering voor Multatuli, en zonder een ogenblik te moeten bedenken aan wiens zijde ik zou staan, is het mij onmogelik het recht te betwijfelen van deze zoon om deze vader te haten. Multatuli's tweede vrouw, Mimi Hamminck-Schepel, is zonder twijfel de beminnelikste, eenvoudigste, verkwikkelikste „Gefährtin" van een geniaal en moeilik mens, die men zich zou kunnen denken — maar dat Multatuli's eerste vrouw Tine één marteling heeft ondergaan van het samenwonen met haar, dat Tine's kinderen haar tenslotte moesten haten, ook als zij tienmaal zo sympatiek was geweest als zij was en dus tienmaal een engel, men moet op de verkeerde manier multatuliaan zijn om dit niet te kunnen begrijpen. Het treurige karakter van Edu openbaart zich dan ook niet in de wrok die hij zijn vader toedroeg, maar in het

gebruik (als men het zo zeggen mag) dat hij van die wrok maakte. Had hij aan al de redakteuren en herdenkers die zich tot hem wendden voor eens en voorgoed gezegd: „Mijn vader mag een groot schrijver zijn, maar voor mij is hij een ellendeling en laat me dus met rust", het zou misschien niet fraai zijn geweest, maar niet eens onmultatuliaans en zeker niet onbegrijpelik. Maar Dr. Pée toont aan dat deze zoon alle uitnodigingen aannam en graag op de herdenkingen meeschitterde, om de vereerders van zijn vader tot besluit te kunnen meedelen „dat Dekker een ploert was en de herdenking onwaardig". Hij droomt over een blaadje met beschouwingen en tekeningen van hemzelf (vulgarisatie of karikatuur van de *Ideën*?) en overweegt prakties dat zoiets onder de naam Douwes Dekker in Holland heel goed mogelik zou zijn. Ook in zijn verder optreden, en volgens alle getuigenissen door Dr. Pée hier bijeengebracht, moet deze zoon lang niet onbegaafd, maar in optima forma een „misbaksel" geweest zijn. Over Nonnie's mystieke omzwaai is het moeiliker zich uit te spreken. Kinderen uit een gelovig gezin worden vaak opstandig, kinderen van een opstandige vader het tegendeel. Dr. Pée citeert terecht, naast Nonnie, Ernest Psichari, die echter — voor zover ik zien kan — heel wat begaafder was dan zij.

Dat Multatuli een vader zou zijn geweest die zich niets van zijn kinderen aantrok, Dr. Pée maakt een einde aan deze goedkope, en toch al niet sterk gefundeerde legende. Zelfs in het boek van Meerkerk [1]), dat grotendeels door Edu werd ingegeven, kan men lezen dat Multatuli zeker rijkelik geleden heeft onder de verbrokkeling van zijn gezin. Dr. Pée publiceert een aantal brieven van Multatuli aan zijn uitgever Funke (een van de edelste mensen die men in zijn lijdensgeschiedenis aantreft) waardoor dit leed uitvoerig wordt bewezen. Evenzeer moet worden vastgesteld dat deze vader, *gegeven zijn eigen omstandigheden,* voor zijn kinderen gedaan heeft wat hij kon. Wanneer Edu als slachtoffer moet worden beschouwd, dan is ook hij in de eerste plaats slachtoffer van Lebak. Een verwaarloosde of ongeregelde opvoeding, zegt Dr. Pée overigens terecht achterneef Wienecke na, is geen oplossing voor alles; wanneer Edu niet op een andere manier „van-huis-uit" een mislukkeling was, hij had op dit gebied niet een zó doorslaand resultaat bereikt.

Tine leert men in dit boek voornamelijk kennen uit haar bedelbrieven aan Potgieter, die pijnlik zijn

[1]). *J. B. Meerkerk, Multatuli. Eene karakterstudie. (1902 en 1910).*

en verder het bewijs leveren dat Tine niet een zo vlekkeloos hollands schreef als haar vriendin, mevrouw Omboni, wel meende. Sympatiek en bewonderenswaardig blijft deze vrouw altijd, al mag Multatuli haar geïdealiseerd hebben tot in het onmogelijke ; één woord blijft voor haar het laatste : zij heeft tot het uiterste gedaan wat zij kon. En haar brieven aan Potgieter (tegenover haar zo braaf als hij eruit zag) doen de vorige publikatie niet vergeten, die men aan Dr. Pée dankt en die haar doet zien in haar voortreffelikste eigenschappen [1]).

Tine, Mimi, de kinderen — zodra men in dit familiedrama raakt, wordt alles glibberig of stekelig. Ik herinner mij een stuk van Frans Coenen, waarin hij op zijn gewone toontje van wat-of-er-ook-gebeurt-ik-doe-niet-mee verzuchtte : „De publieke wrok, eenmaal gewekt, is niet zoo gauw weer gestild, getuige ook de „Havelaarszaak", die nog immer niet ter sprake kan komen, zonder aanmerkelijke opwinding en animositeit te veroorzaken". Multatuli als Havelaar heeft zijn belagers en verdedigers gehad, inderdaad, maar Multatuli als huisvader zo mogelik nog meer. In gerechte toorn heeft Edu's weduwe Dr. Pée en

[1]). *Tine. Brieven van mevrouw E. H. Douwes Dekker-van Wijnbergen aan mejuffrouw Stéphanie Etzerodt later mevrouw Omboni, 1895.*

de nagedachtenis van Multatuli weer aangevallen; een advokaat is haar ter zijde gesprongen, terwijl Dr. Pée een geducht medestander kreeg in Dr. Menno ter Braak. Nieuwe brieven van de vader over de zoon zijn uitgegeven; morgen van de zoon over de vader? Ach, ach, alsof er werkelijk van een kompetitie in waarde tussen deze vader en zoon sprake zou kunnen zijn!...

Dr. Pée, die in zijn boek een Jhr. De Kock terugbijt (helaas even dood als Multatuli het was toen diens ellendig schrijfsel verscheen), moest reeds front maken tegen de mesthoop van keukenmeidenpraatjes à la Marie Anderson die zich om Multatuli's intiemer leven had opgestapeld. Het is moeilik te zeggen wie kwaadaardiger wijvenpraat weet voort te brengen: een oud O.-I. ambtenaar met rancunes à la De Kock of een juffrouw à la Marie Anderson, die voor haar gevoel waarschijnlik altijd de wereld een verklaring is schuldig gebleven waarom de grote Multatuli tenslotte met haar vriendin Mimi trouwde en niet met haar. Het ongeluk is bovendien dat dit soort onthullingen niet geheel onwaar is, dat een dergelijke Marie wel degelik de waarheid kan zeggen: *haar* waarheid, d.w.z. de kant van de grote man die de grote man uiteraard aan *haar* slechts heeft kunnen laten zien. Een vergelijking met de intieme

mesthoop die het publiek is voorgezet na de dood van D. H. Lawrence zou leerzaam kunnen zijn ; daar nòg meer wijvenpraat, nòg meer interessante tantes : een Mabel Dodge-Luhan voor hier een Mina Kruseman, een Dorothy Brett voor hier een Marie Anderson, daar de jaloezie tegen Frieda Lawrence, hier tegen de oneindig superieure Mimi. Mimi staat als auteursvrouw zo ver boven Frieda Lawrence als Multatuli als auteur èn als figuur boven Lawrence zelf — ware hij geen Hollander geweest, de mesthoop was waarschijnlik niet meer te overzien. Maar in dit éne opzicht wordt de grote schrijver goddank nog een beetje gered door het kleine land.

VERDERE HERDENKING.

Een schrijversfiguur van dit formaat zou in Frankrijk vereerd en gehuldigd zijn als een Victor Hugo, wiens naam men tot in de franse koloniën en het buitenland aan straten en pleinen heeft gekoppeld; in ons Indië heeft Multatuli het op dit gebied nu zover gebracht dat men een straat in Rangkasbetoeng en een boulevard in Bandoeng naar hem genoemd heeft, meen ik, de laatste in het wonderlike gezelschap van Da Costa en de „planterskoning" K. A. R. Bosscha. Het zij zo: men raakt in Indië niet uitgefeest over de verdiensten en het herbegraven van Coen en het is bepaald een genot om te zien hoe vurig deze heldenverering de vorm weet aan te nemen van grafschennis; het verzamelen en fotograferen van de gesupposeerde botten van Coen heeft plaats met een wellust zoals men die misschien alleen in de zaak Landru heeft kunnen waarnemen, en natuurlik met niet minder honorabele bedoelingen. Het is te hopen dat na dit bedrijf Coen, reeds vertegenwoordigd door een standbeeld dat hem nauweliks voorstelt, op een Batavia dat nooit het zijne

was [1]), niet ook nog in zijn graf zal komen te liggen met het skeletwerk van één of meer remplaçanten. Maar het monument dat daarboven zal worden opgericht, zal zeker de publieke opinie méér voldoen dan de wijze van eren die tot dusver zijn nagedachtenis deed leven: de 5 delen bescheiden en brieven van zijn hand, gepubliceerd door prof. Colenbrander.

Ieder zijn meug, en dit alles neemt niet weg dat ook Multatuli een der grootste Nederlanders blijft die ooit geleefd hebben. Zijn streven om Holland ruim en groot te krijgen (ook en vooral in de Oost) ging gepaard met het kastijden van die specifiek-hollandse eigenschappen, die — van de weeromstuit?

[1]) *Ik veronderstel als bekend dat de bronzen man die in 1876 onthuld werd vóór het Witte Huis van Daendels, en die volgens de bataviase humoristen „hier die bal!" zegt tegen de poedel van Waterloo, voor een groot deel Gustaaf Adolf voorstelt, wiens geloof, flambard en sik voldoende leken om hem tot oudere broer te maken van Coen. Het model bevindt zich te Göteborg (vergelijkende foto's in „Het Indische Leven" 4e Jrg., no. 23). Avignon bezit een soortgelijk beeld van le brave Crillon, ook de bodem aanwijzend, maar zonder leeuwtje in het verschiet. Toch zijn er historici die klagen, omdat het beeld een forsgespierde man vertoont, terwijl Coen schraal was „met het voorkomen eens lijders".*

— altijd voorkomen bij Multatulihaters. Toen in 1920 het eeuwfeest van Multatuli's geboorte gevierd werd, voorspelde de jezuiet Padberg dat het eeuwfeest van zijn dood zeker vergeten zou worden. Wij zijn zo ver nog niet, omdat het in 1937 nog maar een halve eeuw geleden is dat hij stierf, maar zonder bizonder stoutmoedig te willen doen, kan men even goed voorspellen dat 1987 voor zijn nagedachtenis heel wat meer zal doen dan 1937. Hoewel de herdenking zich ditmaal vooral kenmerkte door een pro en contra zo levendig, dat men zich voor een 50 jaar dode eigenlijk geen groter kompliment denken kan; en in dit opzicht is de hollandse natie altans kinderlik naief, want soortgelijke polemieken bij een overlijdensherdenking kan men zich in het beschaafde buitenland slechts met moeite voorstellen. En herdenking of niet, het blijft de eer van Nederland en Nederlands-Indië dat een Multatuli bij ons mogelijk is geweest. Brits-Indië heeft vrij nauwkeurig zijn Coen en zijn Daendels: zij heten Clive en Warren Hastings; de engelse Multatuli ontbreekt.

Na de hulde door Dr. Pée, was ook het herdenken in de vorm van een bloemlezing als door de heer S. van Praag bij de uitgeverij *Pegasus* gepubliceerd, een vriendelike daad. Deze bloemlezing is, als men op de uitgeverij let, socialisties getint, maar men kan niet

zeggen dat de heer Van Praag zich aan overdrijving heeft schuldig gemaakt. Dit zou ook niet wel doenlik zijn geweest — ondanks een zekere schijn — met het werk van iemand die bij zijn leven adverteerde dat hij zich met de socialistiese denkbeelden niet verenigde en ze voor het grootste deel onjuist achtte. Multatuli's politieke bemoeienissen, hoe talrijk ook, geven ten slotte het misschien paradoxale maar onmiskenbare beeld van iemand die tot geen enkele politieke partij behoorde, die voor elke praktiese politiek volmaakt onbruikbaar was, en sterker, die dit eigenlik volkomen wist. Het is hier de plaats niet deze kwestie langer te belichten; een feit blijft dat de politieke bijkleurtjes van Multatuli het schrijven over hem vaak onzuiver kunnen maken, zodat men niet dan waardering hebben kan voor de soberheid in het eenzijdige, betoond door de heer Van Praag.

Aan de andere kant is *iedere* bloemlezing van Multatuli eigenlik een onding. Men kan iemand die Multatuli niet kent aldus een „ideetje" geven, een voorsmaakje van wat deze schrijver te bieden heeft, meer niet. Als men in de keuze de nadruk laat vallen op zijn sarkastiese uitingen, is het of men een soort provinciale imitatie krijgt van zekere franse satyrici, iets als een lawaaiiger Voltaire, een driftiger Anatole

France. Brengt men de „sociale" kant naar voren, met alle patetiek en herhalingen die dan moeilijk te vermijden zijn, dan krijgen degenen gelijk die klagen over zijn „marktschreeuwerstoon" of, voor het minst, zijn „effektbejag". Het wisselend spel van ontembaarheid en overgevoeligheid, de hartstochtelike koppigheid van deze man, zijn meesterschap over het woord zelfs, komen eerst tot hun volle recht als begeleiding van het in onze literatuur weergaloze drama dat zijn leven was, want leven en schrijverschap zijn hier volmaakt onscheidbaar; zelfs de brieven van Multatuli werpen een onmisbaar licht op zijn werk, maken hem nog heel wat begrijpeliker dan een zo autobiografies oeuvre tevoren reeds vermocht.

Wil men dit alles niet, dan doet men misschien beter zich te bepalen tot zijn twee erkende meesterwerken, de *Havelaar* en de *Wouter*. Men kan het laatste wat lang vinden in onze tijd, maar „lang" zijn ook Dickens en Balzac: het blijft het oorspronkelikste boek over een kinderziel dat onze literatuur bezit, en alle kleine Johannesen en Jaapjes zijn er bleke neefjes van. De *Minnebrieven* en de brochure *Over Vrije-Arbeid* behoren beide tot het schitterendste proza dat Multatuli geschreven heeft, maar men kan er altijd tegen aanvoeren („realistiese" lezers

hebben al gauw dergelijke argumenten) dat de onderwerpen hier hun aktualiteit verloren hebben. Eerst wanneer men Multatuli in zijn geheel bestudeert — iets waarop een schrijver van deze rang in het buitenland zonder verdere voorspraak recht heeft — herkrijgen ook deze werken hun volle betekenis. Een bloemlezing, hoe goed ook bedoeld en uitgevoerd, wordt hier meer dan ooit een bedrog. Er bestaat er een, door Mimi onder Multatuli's eigen toezicht gemaakt en gepubliceerd onder de schuilnaam Héloïse. Het is nog altijd de beste die ik ken.

De nu door *Pegasus* uitgegevene is eigenlik al een beetje komies als men Multatuli ingeleid ziet door mevrouw Anna van Gogh-Kaulbach. Maar als de eerste bevreemding over is, kan men niet anders zeggen dan dat ook deze inleiding nog meevalt. Indringende of zelfs maar belangrijke inzichten over Multatuli verkondigt deze veterane in de grande armée van onze romancières niet, maar zij ziet hem altans „volop sympatiserend", wat voor een inleidster misschien niet bepaald verwonderlik is, maar wat in dit herdenkingsjaar van déze grote overledene zowaar al aangenaam aandoet. Voor lezers die nog kennis moeten maken, bevatten deze 30 bladzijden een oppervlakkige maar over het algemeen juiste berichtgeving. Weliswaar leest men erin dat de

Minnebrieven uit de tijd van Multatuli's verloving dateren (wat logies lijkt maar volstrekt onwaar is), dat Multatuli gezegd zou hebben :„anders dan in Lebak *kan ik mijn betrekking niet uitoefenen*" (wat een stijlverbetering van Multatuli door mevrouw Van Gogh is waar de multatulist zich niet gauw mee verzoenen zal); dat Multatuli's romantiek zich „niet meten" kon met die van Walter Scott (waarbij men zelfs niet begrijpt wat mevrouw Van Gogh bedoeld hebben kan); dat Multatuli als *wijsgerig* denker niet diep was, maar als *sociaal* denker groot werk heeft verricht, en vooral als *vrijdenker* vereerd werd (wat te banaal is om op deze manier waar te kunnen zijn); maar de bedoeling maakt veel goed. Deze inleiding is, in één woord, braaf.

De illustraties van de heer Voskuil waarschijnlik ook, maar deze waren in geen enkel opzicht onmisbaar. Het is het genre van de lege vlotheid, en voor hollandse lezers kan het alleen maar verwarrend zijn als hij Saïdjah onder zijn boom ziet aan de rand van een soort Sahara, in een décor altans dat wijlen Valentino in de rol van de Sjeik veel minder zou hebben misstaan. Men moppert nu toch al sinds 1860 dat deze Saïdjah zo „onjuist" is. De toneelspeler Royaards, door mevrouw Van Gogh ook weer met bewondering gememoreerd, had er vroeger

op *zijn* manier slag van die onjuistheid te onderstrepen, toen hij met het hem eigen stemgeluid verklaarde dat „Saïtjaa's vader had een bàffel", en Havelaar's toespraak tot de hoofden van Lebak voordroeg, zó buiten alle zeden van het binnenlands bestuur om, dat Multatuli zelf ervan zou hebben gebloosd.

Tenslotte werd op het omslag een foto gereproduceerd van een (ongetwijfeld postuum) beeld dat de een of ander van Multatuli moet hebben gemaakt, en dat van sommige Multatuli-opvattingen een zo treffend idee geeft, dat men er wel even bij mag stilstaan. Men weet dat Nietzsche, die in gewone doen een bescheiden, klein mannetje was, niettemin geweldige knevels vertoonde, en daarbij de gewoonte had zijn ogen open te sperren — hij was bijziend — als hij gefotografeerd werd; een gevolg daarvan is geweest dat men hem op alle postume portretten en beelden heeft „opgevat" als een sergeant-instrukteur. Multatuli vomeerde soms van zenuwachtigheid als hij naar de fotograaf moest, maar dat verbetert de uitdrukking ook al niet, en iets dergelijks heeft daarom misschien met dit beeld plaatsgehad. De kop op het omslag altans lijkt op de talloze portretten die men kent van de heer Muller, beroemdste

uitvinder van alle kamergymnastiek; in het bizonder op diens laatste portretten, van na zijn verheffing in de orde van de Danebrog.

DE NADRUK BIJ MULTATULI.

Aangenomen nu echter dat deze verkeerde nadruk berust op een verkeerde indruk die de beeldhouwer uit Multatuli's proza opdeed, dan gebiedt de rechtvaardigheid te erkennen dat het niet geheel buiten Multatuli's schuld is. Er *is* een zelfde soort verkeerde nadruk in zijn werk, en het is een bewijs van sympatie in Menno ter Braak wanneer hij, in ditzelfde herdenkingsjaar altijd, in zijn essay *Douwes Dekker en Multatuli,* de apostel, de heros, de diktator zoveel mogelik tracht te doen vergeten, opzij te duwen, voor de lichtere toets, de speelsheid van de „moralist". Zelfs wanneer hij Multatuli met Nietzsche vergelijkt, is Multatuli voor Ter Braak de man van de *Specialiteiten,* veel meer dan de strijder voor de Javaan en tegen de kleinheid van Holland. Dit is onjuist, maar waar Ter Braak's smaak toch gelijk krijgt, is waar hij, misschien meer instinktief dan beredeneerd, de Multatuli kiest van de minste nadruk uit vrees voor de verkeerde nadruk. Er zijn twee faktoren die de overdrijving bij Multatuli bepalen: de ene, de meest voor de hand liggende, is de romantiek. De andere, oneindig schadeliker voor dit

talent, dat in het romantiese patos toch altijd zijn vleugels vond, is het hollands onbegrip. Wat Multatuli in het begin van zijn arbeid de zo geslaagde satyre op Batavus Droogstoppel ingaf, eindigde met hem te fnuiken, hemzelf plat te drukken onder toenemend gewicht. Altijd weer de domheid te moeten honen is al een avontuur dat zelden lichtvoetig eindigt ,maar tegelijk de domheid honen en erdoor begrepen willen worden, is het fatum van schrijvers van dit karakter[1]). Multatuli was gemaakt voor de pakkende korte formule òf voor de romantiese vlucht; uit ergernis, uit verbeten koppigheid waar hij zich telkens weer verkeerd begrepen zag, kwam hij tot de verkeerd nadrukkelike toespraak, waarin het sarkasme zelfs niets meer redt, waarin alle strijdvaardige geestigheid immers tòch uitdraait op die van de boze onderwijzer.

Zelfs Ter Braak, mijn *Man van Lebak* besprekend, gaf achteloos of gehaast een idee van mij in een verkeerde formule weer; waar ik gezegd had dat een Multatuli, in andere omstandigheden geplaatst (dus zonder Indië en Lebak) meer op een Heine of een Nietzsche *geleken* zou hebben, laat hij mij zeggen: een Heine of Nietzsche zou *geworden* zijn. Er

[1]) *Het is onnodig dat een recensent deze opmerking tegen mijzelf uitspeelt; ik geef mij rekenschap.*

is in dit „geworden" iets kleinerends dat niet in mijn bedoeling lag, iets dat opgevat zou kunnen worden alsof in Multatuli, zoals hij tenslotte geworden is, toch beneden een Heine of een Nietzsche stelde. Niets is verder van mij: Multatuli onder Heine te stellen („die *Ideën* naast de *Reisebilder*, hoe leggen zij het af!"), ik zou niet graag, in 1937, belast worden met een zo potgieteriaanse misvatting. Multatuli onder Nietzsche stellen is iets bijna vanzelfsprekends, wanneer het om denkkracht en kultuur, volstrekt niet meer, wanneer het enkel om schrijverschap gaat. Als genialiteit zich laat meten naar het onverklaarbare van de hogere begaafdheid, dan is Multatuli zelfs genialer. Voor het overige: Nietzsche zou even weinig in staat zijn geweest de *Havelaar* of de *Wouter* te schrijven, als Multatuli de *Geburt der Tragödie* of de *Wille zur Macht*. Maar van verkeerde nadruk gesproken: ik acht Multatuli, wat de *voordracht* betreft, — evenals Nietzsche zelf trouwens, — bepaald te goed voor de *Zarathustra*.

Naar aanleiding van het boek van Dr. Pée heeft een ander bejaard auteur, Willem Kloos, in de *Nieuwe Gids* Multatuli herdacht met een jeugdherinnering aan een lezing. Deze herinnering, grotesk opgeschreven, is in ieder opzicht de karikatuur geworden van de verkeerde nadruk. Men is dan ook

geneigd het beeld te verwerpen met een schouderophalend „Multatuli was niet zo" — maar merkt dan dat het bijblijft, ondanks, voorwaar, de bewoordingen van Kloos. Er moet dus iets echts in zijn, en dit bedenkend stelt men voor zichzelf vast, dat het een van Multatuli's latere lezingen moet betreffen, toen hij zich de verkeerde nadruk tegenover het hollandse onbegrip reeds grondig eigen had gemaakt; het lijkt dan volstrekt niet meer onmogelijk dat de oudere Multatuli ongeveer zo gelezen heeft. Maar als men het hem verweten had en hij de juistheid van het verwijt had moeten erkennen, hij zou geantwoord hebben met zijn: „Dat is *mijn* schuld niet, dat is *uw* schuld, volk van Nederland". En ook dat zou men niet zomaar hebben kunnen verwerpen als onjuist.

Ik weet niet of er veel mensen zijn die zich rekenschap geven dat de grootste prozaschrijver van Nederland erin geslaagd is uit walging zijn werk kompleet af te breken, *te zwijgen gedurende twaalf jaar*. Zij die denken dat het de polemiese verdienste was van een Dr. van Vloten, dit resultaat bereikt te hebben, vergissen zich toch voor meer dan de helft; het is ongerijmd te veronderstellen dat Multatuli's in Holland weergaloze scherpte *op zichzelf* het veld had moeten ruimen voor de gratie op klom-

pen, de schoolmeestersvraatzucht, de provinciale satyre en het mankepootsproza van deze Van Vloten, die men op zijn best zien kan als een vogelverschrikker naar een voorbije mode, eigenlijk sprekend gelijkend op het plaatje dat de wolf met de muts en bril van Roodkapje's grootmoeder vertoont. De walging van Multatuli zat dieper; van Vloten's laborieus gescheld werd hem de onthulling dat hij niet verder schrijven kon voor lieden die zóiets bijvielen, die de schrijver van zóiets niet verantwoordelijk stelden voor wat er aan laagheid school in zijn geschrijf. Hij wist dat men op zijn vrouw en kinderen verhalen kon wat men tegen hèm had; dat het grootste wapen van deze kampioenen immers altijd weer was: zijn familieleven te grabbel te gooien voor Neêrland's burgerdeugd. Hij hield op te schrijven; in volle bloei, niet omdat hij uitgeschreven zou zijn; en hield dit vol tot aan zijn dood. Men moet zelf schrijfdier zijn om te weten wat dit betekent. Dat zijn geest tot het laatste toe helder bleef en zichzelf, zijn brieven zijn daar om het te bewijzen. Multatuli's wrok ontnam onze toch al zo arme literatuur niet alleen het slot van *Woutertje Pieterse,* maar wie weet wat al niet, dat hij, hij alleen, ons had kunnen geven. Ik behoor tot de enkelen die, in 1937 nog, verontwaardiging voelen over dit verlies, tengevolge van de mani-

festatie van een akademiese karbouw geleden door Nederland.

En voor wie nog twijfelen zou aan het karakter van Multatuli, is hier méér dan een bewijs. Dit zwijgen, twaalf jaar lang, uit walging en hoogheid, met onderdrukking van alles wat een zo borrelend temperament als het zijne nog te zeggen had — wat een stoïcijns voorbeeld tegenover deze tegenstanders juist, wat een bijna bovenmenselijke zelfbeheersing en onherroepelike overtuiging dat verder spreken toch maar paarlen voor de zwijnen was. De lofzangers van de waardigheid en beheersing zouden misschien enige nuchtere aandacht kunnen wijden aan *dit* bewijs juist van karakter, waartoe zo weinigen van hun eigen kamp en geaardheid in staat gebleken zouden zijn.

Multatuli is geen deugdheld. Ziehier een citaat uit een brief van hem aan Mimi van 4 Juni 1863 [1]):

„Mijn leven is heel vol. O komiek. Maar (ernstig!) ik ben volstrekt geen deugdheld. Dikwijls scheen de H. maagd werkeloos, en die goede Anselmo had gebluft toen hij zeide: cela vous préservera du péché. Wel denk ik over „péché" anders dan anderen, wel noem ik vaak geen péché, wat de wereld zoo

[1]) *Brieven, 2e druk, deel VI blz. 100 — 101.*

noemt, maar zelfs in mijne eigene opvatting van zonde ben ik heel dikwijls erg gestruikeld.

Dit is geen nederigheid mimi, ik zeg dit ernstig, op mijn woord.

Ik heb liever dat je mij niet liefhebt, dan dat je het doet om een onwaarheid.

Och, ik schreef zoo gaarne uitvoeriger aan je..... alles, alles, tot in de fijnste bijzonderheden. Ik zou niets voor je achterhouden. Geloof wel dat ik doorgaande het goede wilde, maar niet dat ik doorgaande goed geweest ben. Dat is dan ook verduiveld moeielijk. Ik heb er dikwijls naar verlangd dood te zijn om geen kwaad te doen! Wat een rust".

Het is geheel naar de smaak van de tijd; maar laat het aan duidelikheid te wensen over?

Multatuli sprak niet altijd de waarheid. Neen, maar de man die de eerste bundel van zijn *Ideën* aanvangt met: „Misschien is niets geheel waar, en zelfs dàt niet", die in zijn korrespondentie telkens weer zegt: „Niets is geheel zoo of zoo", heeft voldoende tegenwicht geleverd voor zijn hartstochtelik opeisen van de waarheid en niets dan de waarheid inzake Havelaar. Het is weinig subtiel dat deze kwestie telkens weer moet worden toegelicht, terwijl Multatuli's *en* volkomen de waarheid spreken *en* toch weer niet, zo'n hopeloos probleem blijft.

Nog geen jaar geleden, op Bali, vertelde een journalist die daar woont mij het volgende geval, dat misschien een jaar eerder had plaatsgehad. Enige desalieden waren bij hem gekomen om zijn hulp in te roepen. Zij wisten dat hij in de kranten schreef en invloed had, zij geloofden dat hij kon helpen. Het betrof twee broers, die in hun desa, om zichzelf aan gronden te helpen, van lieverlede 12 mensen door vergif hadden opgeruimd. Maar of hij er vooral niet met het bestuur over wilde spreken, want dan zouden de broers het te weten komen en *zij* zouden eraan geloven, dat sprak vanzelf.

De journalist vroeg de namen van de broers; ze werden hem gezegd. Daarna ging hij er toch met de kontroleur over spreken, zonder de namen van de klagers te noemen (nietwaar, het lijkt op de *Havelaar*). De kontroleur wilde onmiddelik een vermaard politieman naar de desa sturen; de journalist weerhield hem van dit plan, betogend dat idereen in de desa die vermaarde wel kennen zou. De kontroleur bedacht dat hij dan nog wel andere middelen had; de journalist vertrok. Een paar maanden verliepen, toen ging de journalist weer naar de kontroleur. Deze vertelde dat hij een ander beroemd speurder, van Bali zelf echter, niet van Java ontboden, naar de desa had gestuurd. Deze was daar, voor wie de

inheemse toestanden kent, natuurlik even gauw herkend als de eerste die de kontroleur had willen zenden; en bijgevolg, de man had niets vernomen, niemand had hem iets willen zeggen.

De 2 broers leven nu waarschijnlik nog in hun desa, gevreesd en geëerd door hun buren. Als zij behoefte mochten voelen nog wat rijker te worden, zullen zij waarschijnlijk nog wat meer van die buren vergiftigen.

Ander geval. — Een van mijn neven is tuinemployé op een teeonderneming bij Garoet. In zijn afdeling werkten een oude mandoer en een jonge; de laatste eerzuchtig, omdat hij kon lezen en schrijven. Deze zond aan de oude mandoer op een avond wat versnaperingen, maar de oude, ook niet van gisteren, bood die eerst zijn hond aan. De hond overleed binnen het uur. Een politieonderzoek werd ingesteld, maar leverde geen afdoende bewijzen op. Men ontsloeg de jonge mandoer niet, die een goede werkkracht was en die bovendien alleen maar een mede-inlander had willen vergiftigen, maar om hem uit de buurt van zijn mislukt slachtoffer te zenden, verbande men hem naar een minder prettige afdeling. Hij bleef daar een jaar; toen maakte hij zijn opwachting bij mijn neef en vroeg terug te mogen komen. — Ik heb er niets tegen, zei mijn neef, maar het *is*

vervelend dat je die oude mandoer hebt willen vergiftigen. — Och mijnheer, zei de man, misschien heeft *hij* dat wel zo in elkaar gezet, omdat hij *mij* weg wilde hebben. — Hoe het zij, besloot mijn neef, als jij hier terugkomt moet hij toch je meerdere blijven. Het beste is dus maar dat je hèm gaat vragen of hij er niets op tegen heeft dat je weer hier komt. — Zonder aarzelen begaf de jonge mandoer zich naar de oude. Een uur later kon hij al meedelen dat de oude volstrekt geen bezwaar had tegen zijn terugkeer.

Men kan denken dat deze humoristiese opvatting een privilege is van de bevolking. Maar het volgende drama, dat zich in het hotelwezen afspeelt en in Indië zeer onlangs nog een soort cause célèbre was, getuigt van niet minder vertrouwdheid met deze sfeer. Een hotelier, gewezen duitse kok, die een nieuwe vrouw was gaan liefkrijgen, besloot de zijne uit zijn hotel te verwijderen. Hij drong erop aan dat zij naar Europa terug zou gaan; zij weigerde en bleef weigeren. Daarop bracht hij haar iedere morgen een kop koffie, waarin hij een doodgewoon vergift gedaan had. Op een dag echter gaf hij de baboe een uitbrander, waarop deze naar mevrouw ging met de waarschuwing niet meer van de koffie van mijnheer te drinken. Sinds een maand misschien had die

baboe mijnheer dat poeder in die koffie zien doen, maar dit drong haar allerminst zich te bemoeien met het familieleven van de blanken; het standje dat zij kreeg was nodig om haar in beweging te brengen. De hotelier werd door zijn vrouw aangeklaagd; voor het gerecht verklaarde hij dat het zijn bedoeling niet was geweest haar te doden maar alleen haar ziek te maken, opdat zij er toch nog in zou toestemmen naar Europa te gaan. Men veroordeelde hem tot 4 jaar gevangenisstraf. Op dit ogenblik is de vrouw aan wie hij die koffie bracht direktrice van zijn gewezen hotel en hij hoofd van een ander hotel in de buurt. Beiden zijn hertrouwd en in zekere zin met elkaar verzoend, altans zij sturen elkaar over en weer gasten.

Men kan er korter of langer over praten in hoever Indië de vizie op vergiftiging van deze Europeanen heeft beïnvloed; maar de rol van de baboe in dit kleine drama is een kostbare aanwijzing voor de inheemse opvatting. Verhalen over de rol van vergif in de vorstenlandse hof-intriges ontbreken niet en doen denken aan het Italië van de Borgia's; de ongeschreven kroniek van door vergif omgekomen europese ambtenaren is ook lang genoeg; mevrouw Carolus, haar man vergiftigd wanend in Lebak, was

(in 1856 vooral) allesbehalve een buitenissig verschijnsel.

Heel wat jaren later, in Europa, zou Multatuli zijn eigen zoon Edu in staat achten hem en Mimi te vergiftigen (blijkens onlangs gepubliceerde brieven); zelfs Menno ter Braak gelooft dus aan een wel buitengewone gevoeligheid op dit gebied, een z.g. vergiftigingskomplex. In het geval Edu heb ik vrede met dit woord, maar dan werd dit „komplex" in Lebak — in die 6 weken van plichtsbetrachting juist — opgedaan. Dit is heel wat aannemeliker dan om de beide vrezen te herleiden tot een problematies en in de lucht hangend „komplex" vóórdien.

MULTATULI EN DE HOLLANDER.

Mevrouw Romein-Verschoor vraagt: „Zou een vreemdeling, die Douwes Dekker voor het eerst uit dit boek *(De Man van Lebak)* leerde kennen, geen wonderlijk vertrokken beeld krijgen van de Multatuli-waardering in Nederland vóór het eerherstel door E. du Perron? Zou hij er iets van begrijpen, als hem daarbij verteld werd, dat het hier om waarschijnlijk den meest gelezen Nederlandsen schrijver gaat?"

Dat „eerherstel" mogen wij weglachen, maar de rest is van essentiële betekenis. Ik wou dat ik mevrouw Romein op *deze* vraag antwoorden kon. Maar het is voor mijzelf in zekere mate een vraag: waarom heerst in weerwil van het onloochenbare feit dat Multatuli de meestgelezen hollandse auteur is, altans was, een even onloochenbaar misverstand tussen hem en Holland? Waarom is hij tevens, nù nog, de meest gehate auteur van Holland? Omdat hij de Hollander zo „de waarheid" heeft gezegd? Waarom leest de Hollander hem dan? Het zijn dezelfden niet die hem haten en die hem lezen, zal men zeggen; of lazen zij hem altijd juist, omdat zij hem zo haatten?

Men kan er het „volk" bij halen, tot welk hij spreken wilde en dat hem nu nog verstaat, waarvoor hij nu nog de meest begrijpelike en de meest meesleepende auteur van het land is, omdat het hem leest zonder estetiese betweterij. Maar wanneer hij *uitsluitend* tot dit „*volk*" sprak, zou hij niet veel meer zijn dan een vulgariserend voorlichter, een soort Justus van Maurik met ideën. De erkenning van een elite is tòch nodig om de grote schrijver zijn werkelike waarde te geven. En de elite in de nederlandse literatuur heeft hem van de beginne af bewonderd èn gehaat (ik denk nu aan zijn tijdgenoten, aan de afkeer van een Potgieter naast de waardering van een Vosmaer of een Huet), geëerd èn esteties voor maar halfvol aangezien (ik denk nu aan de mannen van tachtig).

Dit staat vast: er heerst niet, tussen Multatuli en Holland, die roerende eensgezindheid die tussen Vondel en Holland heerst. De Hollander bewondert misschien, maar haat zeker veel meer, Multatuli's onstuimige intensiteit. *De* Hollander?... maar kom, mevrouw Romein gaat mij toevoegen dat ik de Hollander niet ken, ik die immers maar zo weinig in Holland was, ik die zulke „kleine maar sprekende" vergissingen kon begaan als om in Ds. Wawelaar een charge van Multatuli's immers doopsgezinde broer

Pieter te willen zien, — alsof het voor Multatuli altijd zo ergerlike gefemel van Pieter inderdaad een zó verschillend karakter zou hebben gehad vanwege de doopsgezinde bijsmaak! Mevrouw Romein schijnt zozeer uit haar doen gebracht door mijn „vele en ongemotiveerde anti-hollandse stekeligheden" (ik geef graag toe dat ze *soms* ongemotiveerd zijn, d.w.z. dat ik *soms* Holland aanreken wat in het buitenland alleen een beetje anders maar zeker niet minder erg is), dat zij, om duidelik te maken hoe slecht er met mij te praten valt, een werkelik allerzonderlingste vergelijking treft. Ziehier: „Wanneer iemand tegen een man zegt: Uw vrouw is een vogelverschrikker, dan is die man een dwaas, wanneer hij argumenten gaat zoeken om te bewijzen, dat zij een schoonheid is. Hij kan hoogstens vragen: Kent u mijn vrouw dan?" — Vreemd, nietwaar? Men mag die man natuurlik niet antwoorden dat men, zijn vrouw alleen maar gezien hebbende, daaraan een zeker recht ontlenen kan haar niet te willen kennen, noch in de bijbelse betekenis noch in een andere. Het gaat er nu om te begrijpen; en het enige wat ik hieruit begrijpen kan, is de ontroering waarmee mevrouw Romein mij te kennen wil geven dat ik beter deed de Hollander eerst wat beter te bestuderen.

Ik moet dan, zelfs na ernstig zelfonderzoek, ant-

woorden : dat ik hem toch werkelik nogal aardig ken. Hij behoort tot het ras dat ik, welbeschouwd, toch nog het meeste ken onder alle rassen op aarde. Ken ik de Javaan beter, of de Chinees ? Geenszins. De Fransman of de Belg ? Evenmin. Mevrouw Romein veronderstelt toch niet dat men in Indië zijn tijd doorbrengt òf onder het inlandse proletariaat òf onder de radja's ? Ik kan haar verzekeren dat het hier ongemeen sterk geuren kan naar niets-dan-Holland, en dat heel Insulinde's bladerpracht en verhoogd maanlicht en wat dies meer zij, vaak genoeg ontoereikend blijven om de pijnlike indruk uit te wissen die men overhoudt van die volmaakte versmelting tussen snoek en aardappel die het doorsnee-type vormt van Jan Lubbes Kolonisator.

En afgescheiden van mijn kennis van de Hollander, na een herdenkingsjaar als dat ons nu bezighoudt, mag men toch veilig vaststellen dat de Hollander heden nog — 50 jaar na zijn dood — Multatuli niet eren kan dan onder een maximum voorbehoud. Een Hollander die hier geen voorbehoud maakte, zou zich ernstig misdragen tegenover zichzelf ; ik ga verder : ik ben ervan overtuigd dat *de* Hollander, *de* ras-dito, zichzelf niet meer *aanvaarden* zou, als hij zonder voorbehoud moest staan tegenover het soort intensiteit dat Multatuli's grootste waarde

uitmaakt. Zóveel gevoeligheid, spot, plezier in twisten, zó weinig kalmte en wat daarbij hoort — en die man zou werkelik *groot* zijn? Onmogelik! Grote Hollanders zijn Oldenbarnevelt en Huig de Groot, Willem de Zwijger (die geen Hollander was) en Vondel, Gijsbert Karel van Hogendorp en Thorbecke, en — veel eerder dan Multatuli altans! — Kuyper en Troelstra, Kern en Lorenz, Albert Verwey en Herman Gorter. Het *soort* grootheid van Multatuli: deze al-te-menselike kwetsbaarheid naast zoveel zelfverheffing, dit onvermoeide sarkasme naast zoveel gelarmoyeer, deze autobiografiese levenswijze naast zoveel kritiek op anderen — neen, neen, de Hollander màg dat niet! Geef hem Toorop of Mussolini, Lindbergh of Van Heutsz, hij zal op slag begrijpen wat daarin „mooi" of „sterk" is. Het tragiese bestaan van een Multatuli, de zelden geëvenaarde grootheid van deze gekwetste ontembaarheid zijn hem te tegenstrijdig, op zijn best te gekompliceerd. Hij zal hem tegenwoordig verklaren met pasklare formuletjes over minderwaardigheidskomplexen en dergelijke, zonder te beseffen dat hij dan nog niets verklaard heeft. Laat hem (ik denk nu aan allerlei „vakmensen") zijn wijsheid luchten over Multatuli, en hij begint met zijn meest pasklare banaliteiten uit te pakken, als daar zijn:

Multatuli schreef wel goed, maar toch niet in de hoogste estetiese zin (zoals Van Deyssel);

hij had wel boeiende invallen en gedachten, maar was geen werkelik denker (zoals Bolland);

hij is wel de eerste geweest om ons de Javaan nader te brengen, maar had zelf toch geen recht begrip van de Javaan (zoals prof. Snouck Hurgronje);

hij heeft wel veel goeds verricht tegen de hypokriete sfeer in Holland, maar zijn eigen leven was lang niet vlekkeloos (zoals dat van P. A. de Génestet);

hij had te veel kleine kanten om een werkelik groot mens te zijn (zoals... men probere zelf hier een naam in te vullen die er niet idioot uit gaat zien; ik geef het op).

Ach ja; en zoals ik reeds zei, al deze waardebepalingen die één ding bewijzen: de konstante behoefte van Jan Lubbes om de schim van Multatuli te bijten, beletten maar niet dat hij niet alleen een van Nederland's grootste schrijvers blijft, — óók in estetiese zin, voor wie niet provinciaal genoeg meer is om het proza van een Diderot achter te stellen bij dat van de Concourts — maar een van de grootste Nederlanders die ooit hebben bestaan. Hij is altijd een „tòtòk" gebleven, zegt mevrouw Romein terecht; de ruimte van Indië kan grote invloed hebben gehad

op de vorming van zijn persoonlikheid, hij heeft het zelfs nooit gebracht, inderdaad, tot wat men noemt een „indiesman". Ook Hugo de Groot werd door de Hollanders miskend, ook hem werd o.a. ijdelheid verweten en ten onrechte, meent Busken Huet; ten onrechte, hoewel Huet zelf niet verzuimt ons eraan te herinneren dat hij, als gezant van Zweden te Parijs, het hoogst kwalik nam als zijn hollandse vrienden vergaten hem in brieven zijn „Excellentie" te geven. Men vergelijke hiermee Multatuli's ijdelheid: de man die zich door iedereen die hem sympatiek was „Dek" liet noemen, ook later toen hij beroemd was, toonde zich misnoegd, vertelt zijn nichtje Sietske Abrahamsz, als men verzuimde hem op een envelop naar Brussel te noemen „Mr. D. D. ancien functionnaire supérieur aux Indes Orientales Neérlandaises" [1]). Maar... hij was arm in Brussel, en allesbehalve gezant. En Huet sinjaleert ook De Groot's merkwaardige oneerlikheid, als hij redeneert tegen het recht der Portugezen om zich in Azië als heer en meester te gedragen, zonder dezelfde logika op zijn landgenoten toe te passen; een oneerlikheid die precies buiten Multatuli's karakter lag, maar die ons mee helpt begrijpen waarom de ene Nederlander,

[1]) *Multatuli-herinneringen door Sietske, Nederland 1910, deel I blz. 73—94.*

eens zo miskend, nu zo erkend is, en de andere ongeveer blijft waar hij staat.

Maar dit is nauweliks een poging tot verklaring: het is immers te „lyries" daarvoor, en een kind kan vertellen dat De Groot de Hollanders van nu niet meer hindert, niet meer raakt, en Multatuli blijkbaar nog altijd... Tenslotte, op de vraag van mevrouw Romein wat een vreemdeling bij mijn zogenaamd eerherstel zou denken als men hem tevens uitlegde wie Multatuli was, zou de wedervraag moeten volgen wat diezelfde vreemdeling zou denken bij het „verzamelbeeld" van de jongste Multatuli-herdenking.

MODERN-KOLONIALE BIJDRAGE.

Maart '38. — Ik schrijf deze stukken in heet Batavia, en zie, belangstelling van buiten voert mij nieuw materiaal aan en van de kolonie zelf, zoals dat oranje boekje met rood-wit-blauwe bandelier dat ik op mijn schrijftafel vond, met een vriendenkrabbel erop: „Gegeven je gevoelens voor Multatuli, mag ik je dit leerzaams niet onthouden". Het boek heet: *Empirebuilding* door Nederlander-Middenstander, en is te Soerabaja uitgegeven. Onder een pseudoniem dat nauweliks pseudoniem meer is, heeft Jan Lubbes dit in eigen persoon geschreven. Men kan er over Multatuli inderdaad de meest leerzame noviteiten in opdoen, zoals dat hij van Walter Scott „de kunst had afgekeken om den Max Havelaar in elkaar te weven". Als het welbegrepen eigenbelang, waar dit boekje van bulkt, met even groot inzicht werd behandeld, moet het een feilloze handleiding zijn tot een bankroet van de koloniën. De opvatting van de heer Saks staat er overigens ampel in overgenomen, omgewerkt natuurlik voor koloniaal gebruik, bijv. op deze wijze: „Multatuli was van afkomst een middenstander; hij had voor den Nederlander-midden-

stander moeten strijden, deze soort personen, de nijvere middenstanders, besmeurt hij echter juist heel erg en maakt ze belachelijk en verachtelijk". Dat kwam niet te pas van „de arme, die zelf van afkomst een burgerjongen, een middenstander was", en bovendien, „alleen de *Nederlandsche* middenstand (de kern der maatschappij) *kon* en *kan* Nederlandsch-Indië duurzaam vernederlandschen".

Het vermakelikste stuk dat ooit over Multatuli werd afgedaasd, bevindt zich zeker op de tien bladzijden die aan hem gewijd zijn in dit kurieuze werk. Naast de opinie van mijn oom, de oude garde, deze nieuwere zienswijze dan, als indiese bijdrage. Maar de grootste charme van deze tien bladzijden gaat misschien verloren voor wie het huidige Indië niet kent, die alleraardigste bijdrage tot de indiese spreektaal die uit engelse woorden bestaat, de bijdrage van wat men de handelsprollenkultuur mag noemen. Men zoekt of heeft in Indië geen baan of betrekking meer, maar een job (spreek uit: djop), geen bestaan, maar een living; men woont niet samen, maar in een mess, en een juffrouw die met een andere juffrouw samenwoont heeft aan haar een mess-maid. Men doet niet aan gymnastiek maar aan physical culture, — het empirebuilding is daar misschien maar een hogere vorm van.

In tien bladzijden weet Lubbes ons te treffen met de meest onvervangbare engelse termen, hoewel hij zich ook van grieks en latijn te bedienen weet: zelfkennis, het gnoothi seauton bijv., ontbrak Multatuli ten enemale, de deugd, virtus, van de Romeinen bezat hij evenmin; re vera was hij niet bruikbaar als bestuursambtenaar en re vera ook werd hij in strijd met zijn meerderen de ridder van de droevige figuur. Maar dit is niets naast wat hem in het engels overkomt. „Hij liet den wind der ethiek los", meent Nederlander-Middenstander, en „dezelfde ambtenarenkaste die destijds M. schold en verachtte en als een schurftigen hond vermeed wordt nu groot door en met *de* (= zijn, M.'s) *ethiek*". De etici van de leidse school mogen er anders over denken en Multatuli niet zonder grond graag als etikus uitschakelen, zó ziet het deze indiese realiteitsmens. „Napoleon sprak staande op het graf van Rousseau: zonder hem geen Fransche revolutie; zoo zeg ik: zonder M. geen ethiek". Edoch, deze etiek was onzuiver, want de bron was Multatuli, en vals, want „zelfzucht was on the bottom". De *Havelaar* was immers opgezet „als een pleading for his own sake, selfishness is dus de drijfveer"; de noten van het boek „bevatten dirty slander jegens Brest van Kempen", en wat de literaire waarde betreft, het boek heeft zich nu ook niet

kunnen verheffen „tot de regionen der ware kunst (pure art)". Alles bij elkaar was het dan ook eenvoudig een poging „to levy blackmail op de regeering", maar die liet zich gelukkig niet chanteren en zo is het eindoordeel over deze Multatuli dat hij was „evenals Bilderdijk en Rousseau a very lamentable man". Als men het nù nog niet begrepen heeft: „De ethische wind zat in het beroemde pak van Sjaalman. Deze zak nam M. toen hij uit Indië vertrok op reis mede. Hij opende haar in 1860 en de verderfelijke ethische wind blies over Nederland en Indië. En nog steeds waait deze wind vooral te Leiden en Batavia, breeding-places of communist-students". Hoe is het godsmogelik, komend van een zo slecht ambtenaar? „Ook te Menado had M. een kastekort. Toch handelt thans Nederland naar M.'s ideeën, de ethische koers = richting-Dekker, het imperiaal kas-tekort".

En bijgevolg: „the Dutch are blundering out of the East", en — men ging het zeggen! — „India wants a modern Coen". Leve de diktator: „alleen een Nederlandsche dictator kan Indië bevrijden van den doodenden adem der bureaucratie, waaiende over geheel Nederlandsch-Indië, elken opkomenden middenstander verstikkende" — leve dus de diktator, maar eentje zonder etiese wind!

Dit boekje komt naïef bevestigen wat ik in *De Man van Lebak* schreef, dat ook in Indië een durende aktualiteit bestaat van deze „voorbije en vergeten figuur", kenbaar aan de haat die zijn naam in sommige kringen weet te wekken. Voor zover het de geest betreft en niet meer het welbegrepen eigenbelang, geeft de taal die ik hierboven citeerde ook wel *precies* aan welke deze kringen zijn; het is ook de middenstand van de geest, vrij in het engels vertaald: half-wit.

De geprikkelde schrijfzenuwen van een deel van de indiese pers dienen deze zelfde geest, maar dit heeft met nieuw en oud niet te maken: sinds tijden betreurt de koloniale Lubbes die journalist werd, voor zijn goegemeente Daendels als hij niet Coen betreurt, en met des te meer kracht waar het uitblijven van de betreurde juist zijn illuzie in stand houdt. Want deze man is nooit in staat te beseffen dat een nieuwe Daendels zijn persbarak zou sluiten binnen de 24 uur en hemzelf met een bajonet op de buik zou drijven buiten de bezitting; in zijn diepste ik vereenzelvigt hij zich immers met zijn Daendels, grondig overtuigd dat *hij* in potentie die sterke man al is.

Het is onnodig mij voor te houden dat deze lieden kultureel plebs zijn waar men niet mee te maken

heeft; dat zij kultureel plebs zijn is wellicht onbetwistbaar, maar zodra zij zich geven zoals zij zijn, verdienen ook zij alle aandacht. Als iedereen tegenwoordig spreekt van tijdsverschijnselen en tijdsbesef, laat ons deze verschijnselen behoorlijk opnemen in ons tijdsbesef. Naast de esteet die Multatuli als volwaardig kunstenaar verwerpt uit een artistieke verdwazing à la Van Deyssel, naast de Indië-kenner, taalambtenaar of andere specialist, die Multatuli „voorbij" acht omdat Snouck Hurgronje Saïdjah door had en Multatuli's indiese beschouwingen naast vakkennis immers maar „humbug" zijn, verdient de prolurk een plaats die Multatuli in geen enkel opzicht rijmen kan met het welbegrepen eigenbelang. Dat het welbegrepen eigenbelang dat Indië's beschaving heet, zou kunnen vergen deze prolurken uitsluitend te benutten voor bladluisbestrijding en krabbenvangst is natuurlijk maar een wensdroom, helaas. En in de taal van die zo nuttige middenstand die ook zo zijn ideeën heeft, ideeën vaak niet minder bloeddorstig omdat zij worden uitgedrukt in koeterwaals, heten zulke wensdromen „depressief". Je voelt voor „attraktieve" programma's en haat het „depressieve", als je nu eenmaal een flinkerd van een reële vent bent.

DIALOOG OVER TROPENKOLDER.

Een van mijn bataviase vrienden vraagt mij: — Wat denk je nu eigenlik hiermee te bereiken? Dat ze Multatuli sympatiek gaan vinden? Dat ze, als ze 't niet eerder inzagen, zijn werkelike grootheid nù zullen zien?

Ik lees hem deze regels voor, die W. L. M. E. van Leeuwen schreef in *Tubantia,* na *De Man van Lebak:* „Of dit alles *iets* zal geven? Stellig niet. Niemands reactie op de naam Multatuli zal er door veranderen: alle „deurwaarders" tezamen zullen bijv. mijn felle geestdrift voor Multatuli geen graad doen bekoelen... maar ik geloof ook niet dat Du Perron één der lauwe bewonderaars of één der Multatulihaters van gevoelens zal doen veranderen... *Nimmer* zal Nederland Multatuli volledig erkennen. Dat weet trouwens Du Perron zelf heel goed. Maar tòch kon hij niet laten dit boek te schrijven".

Hij: — En nòg ben je niet uitgepraat.

Ik: — En nòg weet ik zo goed wat hij zegt dat ik zo goed weet.

Hij: — En toch kan je niet anders? Waarom?

Ik: — Als ik je zei: omdat ik ze nòg meer de pest wil injagen, aan Multatuli en aan mij, dan zou je 't misschien maar half geloven. En het zou ook maar half waar zijn.

Hij: — Maar wat is dan de andere helft van de waarheid? Dat je ze tòch hoopt te overtuigen van zijn grootheid en jouw gelijk?

Ik: — Misschien. De waarheid is misschien het mengsel van de twee. Niet de twee *naast* elkaar, half om half; maar de twee *door* elkaar, innig vermengd. En dan, je ontdekt al schrijvend voor jezelf nieuwe dingen, je doet de dingen af die je de vorige keer voorbijzag of vergat. De kritieken die je las over je eerste pleidooi inspireren je, maken dingen wakker voor je tweede.

Hij: — Maar uitsluitend in het polemiese dan?

Ik: — Toch niet. Hier is een voortreffelik stuk van Garmt Stuiveling in *Tijd en Taak* bijv.; kort, zeer rustig en overwegend gesteld, opeens precies rakend. Er is een lakune ook in mijn boek, zegt hij, die hij ook elders altijd sterk heeft gevoeld. Allerlei fouten van Multatuli zijn bewijsbare feiten; de Multatuli-haters „beschouwen deze feiten als gronden voor een moreel doodvonnis, dat zij dan bovendien gaarne tot een artistiek doodvonnis willen uitbreiden" — treffend juist; de Multatulianen verdoezelen

deze feiten of vergeven ze graag als buitenissigheden. „Maar waarom", zegt hij, „is nimmer nagegaan, in welke mate de fouten van Douwes Dekker als ambtenaar in zijn tijd vrij algemeen, althans niet uitzonderlijk waren? Klopte bij alle anderen de kas altijd? Verzocht nooit een andere verlofganger om een voorschot? Waren alle overige adsistent-residenten onberispelijk in alle opzichten? Er zijn spaarzame gegevens, die het tegendeel doen vermoeden. Wanneer dit waarlijk het geval zou zijn, ontvalt meteen aan die kwart van al wat zoo moeizaam door snuffelaars is samengezocht de overdreven bewijskracht. Het zal toch nodig wezen, eens vast te stellen in welke graad de excentriciteiten van den ambtenaar die Douwes Dekker was, kunnen gelden als excentriciteiten van den negentiende-eeuwsen indischen ambtenaar als zodanig. Eerst daarna wordt het mogelijk ook de vóór-multatuliaanse tijd van Dekker te zien met de objectiviteit, die hem begrijpt, zonder hem te verkleinen". Nietwaar, hij heeft gelijk, en men zou hem in principe kunnen bevredigen, als het prakties maar niet zo moeilik uit zou vallen. Je kan geen dossier aanleggen van alle 19e-eeuwse rarigheden van indiese bestuursambtenaren, en dat in een dik deel uitgeven, alleen om te bewijzen dat Multatuli niet de enige zondaar was. Want al die rarighe-

den op zichzelf zou je natuurlik ook weer terdege moeten bewijzen!

Hij: — Als je 't alleen in teorie stelt, lijkt de zaak beklonken. Het *is* natuurlik zo, dat men zich in de 19e-eeuw als bestuursambtenaar veel meer aan de kontrole wist te onttrekken; men had het in sommige opzichten moeiliker, want er was geen Volksraad om zich bij te beklagen, maar in andere makkeliker, want allerlei kleine symptomen van tropenkolder werden makkeliker vergeven. De algemene toon in dienstbrieven was veel vrijer dan nu, veel persoonliker, met veel meer wonderlike uitvallen dan men zich nu zou kunnen veroorloven.

Ik: — Dit wil natuurlik toch niet zeggen dat Dekker nu zijn excentriekheden meteen kwijt is. Hij was natuurlik toch excentriek op zijn manier, en zelfs voor die tijd. Maar inderdaad, veel van zijn karakter, van wat het geniale in dit karakter zo over het voetlicht brengt, is waarschijnlik wel tot zijn tijd en milieu terug te brengen. Zijn onafhankelikheid van oordelen is waarschijnlik in zekere zin te verklaren uit de gewoonte om te beslissen die hem, als zich onafhankelik voelend ambtenaar in de buitenbezittingen, eigen was geworden. Zijn superieure betweterij op menig gebied spruit dan ook daaruit voort, zijn afdoen in twee woorden van de onbekwaamheid

van anderen is waarschijnlik vooral gebaseerd op zijn indiese ondervinding. Maar dit alles zegt tòch niet veel, omdat het, zonder het geniale in hem, bij machteloos kankeren zou zijn gebleven ; het is een beetje als met de Haarlemmerdijk van de heer Saks, als Dekker nu juist niet een Multatuli in zich had gehad, was hij een oud-assistent-resident als vele anderen gebleven.

Hij : — Maar je geeft toe dat, *eenmaal het geniale vooropgesteld,* een groot deel van Multatuli's karakter alleen door zijn indiese ambtenaarsloopbaan verklaard kan worden ; dat een deel van zijn grootheid inderdaad uit een soort tropenkolder kan zijn voortgekomen ?

Ik : — Ja. Zo gesteld, heb ik er niet veel op tegen. Het is een waarheid voor onder intelligente mensen en niet onder Lubbessen, maar ik kan er mij wel mee verenigen. Er was, in Multatuli's hoogmoed vooral, zeker veel van de hoogmoed van de man die het tot assistent-resident gebracht had — iets wat al flink mocht meetellen, volgens indiese opvattingen van die tijd. En als men het hele verdere drama van dit leven nagaat, en moet toegeven dat zijn literaire roem hem nooit totaal heeft kunnen bevredigen, dan is die hoogmoed misschien de enige troost die het leven hem heeft gegund, die niemand hem heeft

kunnen afnemen. Voortgezette tropenkolder als enige troost in het drama van een europees schrijver, — als je wilt, kan je 't zo stellen. Wat de oorzaak was van misschien al zijn rampen, was tevens het geneesmiddel dat hem nooit ontbrak, waar hij *zelf* meester over bleef, tot in de ellendigste situaties.

Hij: — Pas op, het wordt een man, gekurast in hoogmoedswaanzin, als je zo doorgaat.

Ik: — Waarom niet? Ik ben er zeker van dat er ogenblikken zijn geweest waarin deze „waanzin" sterker was dan hij, hem eenvoudig voortdreef als een golf een spaander. Maar zo kan je tenslotte iedereen „verklaren". Wat bewonderenswaardig in hem blijft, wat zijn werkelike superioriteit aangeeft, is de richting die hij ondanks zijn ergste ogenblikken van „waanzin" heeft weten te behouden. Er is een lijn in het drama van deze man die prachtig blijft, als betekenis, als menselik voorbeeld. Alleen een ellendeling of een kwezel kan, bij zó'n lijn, hem nog aansprakelik stellen voor zijn vergissingen en inzinkingen. Om Multatuli te kritiseren als karakter, zou men eerst altans de helft van het karakter moeten betonen dat hij, als akteur van zijn leven, als je 't zo noemen wil, heeft betoond.

Hij: — Je kan ook zeggen dat het zijn noodlot was dat leven te akteren.

Ik: — Alles is misschien noodlot. Maar zodra je onderscheiden gaat, noem ik geen noodlot meer wat zoveel aktieve elementen moeten hebben gehad van wilskracht, van zielskracht, van spanning om zichzelf te overtreffen. En toch, onder intelligente mensen altijd, kan men wat ik misschien het hoogste stel in de figuur Multatuli, een superieure vorm van tropenkolder noemen. Het is maar hoe superieur je 't dan weer opvat. Al die termen zijn alleen nuttig om psychologies genuanceerd te begrijpen, zou mevrouw Romein zeggen. Als argumenten tot afbraak, tot kleinering, zijn ze plat en idioot, behalve voor de haters.

Hij: — Heb je ooit ernstig gerealiseerd, bij al je polemiseren, hoe onmogelik het is, zelfs voor de bestwillende bestuursambtenaar, om Multatuli als voorbeeld te aanvaarden? Hij heeft de regels van het spel op een gegeven ogenblik niet meer gespeeld, als ambtenaar; zij moeten het spelen. Zij kunnen niet tegen zichzelf zeggen: „hij alleen had geweten", want dan zouden zij zichzelf moeten veroordeelen als te zijn zonder geweten, en dat voelen zij dan soms toch ook als onwaar. Er zijn nu nog regenten die knevelen; en die bestuursambtenaren verzaken toch niet allen hun plicht omdat ze niet allen als Multatuli optreden?

Ik: — Inderdaad, Multatuli is een soort Van Speyck; niet iedereen kan het voorbeeld van Van Speyck volgen, want dan zou er van de hollandse vloot al gauw niets overblijven. Maar de daad van Van Speyck is door niemand veroordeeld; dàár blijft iedereen het voorbeeld toch roemen.

In potlood staat hier een aant. van E. d. P.: „Hier zetten: van die 10.000 Bandanezen tegenover 't bedriegen van zijn vrouw."

Hij: — Een vriend van mij, bestuursambtenaar, heeft mij laatst een ongepubliceerd portret van de regent van Lebak laten zien, van de oude Karta Nata Negara. Door en door een grand seigneur. Hij vroeg mij: „Is dat nu het gezicht van een knevelaar?"

Ik: — Het antwoord daarop was makkelijk te geven: Ja want hij *heeft* gekneveld. Dat iedereen het deed in zijn tijd, en voor mijn part nu nog, is een andere kwestie. Een zeerover is een zeerover, al leeft hij op een vloot van zeeroverschepen. Ik ken overigens dat portret van de regent; als vele oudere Javanen lijkt hij een beetje op Voltaire. Maar aangezien hij geen prins van de geest was, moeten we naar andere gelijkenissen zoeken: Talleyrand, Metternich. Multatuli zelf beschrijft hem als een grand seigneur en zegt dat hij hem als mens in de beginne

zeer sympatiek was. Bovendien, de beste oplichters zijn zij die er niet uitzien zoals ze moesten: „Is dàt nu het gezicht van een oplichter? — Neen, meer van een zendeling". Ze knevelden allen? Inderdaad; het vervelende voor deze was dat hij zijn Multatuli vond, de tegenspeler die nu juist *niet* was als allen. Pech voor de regent, die in feite de strijd won, die voor zijn knevelen zelfs traktementsverhoging kreeg, maar voor ieder nederlandslezende onuitwisbaar het merk zal dragen dat de overwonnen assistent-resident Douwes Dekker, „een goed heer maar een beetje gek" zoals hij zei, hem inbrandde. Het leven heeft van die gekke revanches; dit is er dan een van het literair genie op de traditie van de ambtenarij. En och, zijn reuk van heiligheid in het Bantamse moge zijn schim troosten!

Hij: — Je wilt die regent blijkbaar *niet* psychologies verklaren.

Ik: — Met genoegen! als 't maar niet is om daarmee de officiële kletspraat tegen Multatuli te staven. Morgen worden wellicht stukken gepubliceerd, waaruit blijken moet dat Multatuli zijn bewijzen — de beroemde lijst van gestolen buffels bijv. — ontleend heeft aan het archief van Rangkasbetoeng zelf, dus waarschijnlijk aan de papieren van zijn voorganger Carolus. Ook dàt is van geen belang. Als men op de

Algemene Sekretarie of elders reeds vóór Dekker wist dat de regent knevelde, kan dat *alleen* bewijzen dat Dekker ook nog de waarheid sprak toen hij zei dat hij zijn plicht deed en de anderen niet. Om Dekker ongelijk te geven, moet men bewijzen dat de regent *niet* knevelde, dat zijn schoonzoon van Parangkoe-djang *niet* knevelde, en dat bewijs is niet te leveren, gegeven de uitslag van het regeringsonderzoek dat na Dekker's vertrek plaats had. Als men nieuwe stukken zal publiceren betreffende het „naspel van Lebak", kan men psychologiseren zoveel men wil, geen spitsvondigheden zullen kunnen veranderen dat, wanneer dit onderzoek even goed buiten Dekker had kunnen plaats hebben maar niet plaats had, het *zijn* verdienste blijft de sleur gebroken te hebben en het onderzoek noodzakelik gemaakt. Verdedigen van de regent op zichzelf is mij best, als men maar niet denkt dat het iets verandert aan de superioriteit van Multatuli. Vijftig regenten van Lebak met Voltaire-gezichten en reuk van heiligheid — ook Raspoetin had die, zoals je weet — kunnen verbrand of verdronken worden, of gedijen in verhoogd traktement, als de waarde van Multatuli dààrvan afhing, zou die waarde met een autodafé of noyade van vijftig regenten niet te veel betaald zijn. En het diepere fatsoen van de europese bestuurs-ambtenaar

herken je het best aan de nederigheid waarmee hij zegt: „Het zij zo. Hij was groter dan wij; tant pis als wij geen Van Speyck zijn". Multatuli *heeft* een nieuw geweten voor de indiese bestuurs-ambtenaar doen ontluiken, om het fraai te zeggen. Al heeft dat misschien maar geduurd zolang zoiets duurt, het is onbetwistbaar.

Hij: — Je bent onverbeterlik en ik heb er plezier in. Het *is* allemachtig aardig om te zien hoe telkens weer een kampioen tegen Multatuli opstaat, en daarna weer een kampioen vóór Multatuli, die de ander uit het zadel licht. Want ik moet toegeven: uit het zadel gelicht worden de Multatulihaters allemaal.

Ik: — En toch ben je niet doordrongen van de superioriteit van zijn zaak?

Hij: — Jawel, jawel. Van zijn personage nog meer dan van zijn zaak. Want hij slaat soms tòch wel erg door, al aanvaard je hem dan kompleet. Als ik hem gekend had, ik zou tegen hem hebben willen zeggen: „Dek, Dek, je bènt een prachtvent, ook als je ongelijk hebt, ook als je doorslaat. Je bènt meer waard dan wij allemaal, maar je kunt vreselijk doorslaan, neem dat nu van ons aan". Maar hij zou het niet aangenomen hebben; hij zou vreselijk boos zijn geworden.

Ik: — Om te zijn die hij was, moest hij geloven

dat wat hij zei geen onzin was. Het ene is voorwaarde tot het andere. Als hij minder voorvechter was geweest en meer zelfspot had gehad, zou hij geen Multatuli zijn geworden maar een ander — misschien Stendhal.

Hij: — Ik houd misschien ook meer van Stendhal.

Ik: — Ik misschien ook. Maar wij praten nu over deze, en er is in *zijn* tragedie, *zijn* positie, iets, dat een beroep op ons doet, en dat bij Stendhal ontbreekt.

HET WACHTEN OP DE HAVELAAR

Retour aux moutons. Daar is nog die vraag, die de heer Saks immers ook weer opwierp: waarom wachtte de ontslagen assistent-resident van Lebak vier jaar (ten rechte 3½: van April 1856 tot September (1859) met het schrijven van zijn aanklacht? Welke onbetrouwbaarheid — tegenover de „zaak van de Javaan" bijv. — schuilt hier weer achter?

Het is maar wat men van hem verwacht. Half April 1856 uit Rangkasbetoeng vertrokken, had hij inderdaad binnen datzelfde jaar een brochure bijv. kunnen schrijven met onthullingen; die in Batavia laten drukken; een oostindiese rel kunnen veroorzaken tegen het binnenlands bestuur. — Hij zelf wilde méér: hij wilde in de volste zin van het woord schrijver zijn.

Hij had dit altijd gewild. De almanakversjes uit zijn eerste jeugd; de *Losse Bladen* te Batavia en Natal geschreven van zijn 20e tot 22e jaar; het toneelstuk *De Eerlooze* te Padang van zijn 23e; de brieven aan Tine uit Poerwakarta van zijn 25e; de brieven aan Kruseman uit Menado van zijn 31e, door Huet als „dagboek" gepubliceerd; het vormt één

keten van bewijzen ervoor. Maar, moge dit voor òns onomstotelik vaststaan, hij zelf, de betrokkene, bleef natuurlik aan twijfel overgeleverd. Tenslotte had hij, behalve vele aanwijzingen dat hij „stijl" had, tot dusver maar één letterkundig voortbrengsel geleverd, de nog niet tot *Bruid daarboven* omgedoopte *Eerlooze*. In 1852, gedurende zijn europees verlof, had hij Kruseman gevraagd of deze dacht dat er een schrijver in hem stak en het antwoord was niet onverdeeld gunstig geweest; tot een opvoering van *De Eerlooze* was het in zijn verloftijd niet gekomen. Dan, uit de ontwerp-brief van 9 April 1856, in Rangkasbetoeng opgeschreven, blijkt dat hem opeens duidelijk wordt wàt zijn taak als schrijver zal zijn, wèlke schrijver hij worden zal: niets minder dan de Multatuli van de *Havelaar*. Ook dit is natuurlik duideliker voor ons dan voor hem, of, zoniet duideliker, dan toch minder omgeven door wolken van storm en onzekerheid. In ieder geval: die ontwerp-brief van 9 April 1856 bevat de *Havelaar* in kern, niet minder dan de omgewerkte lezing daarvan welke in Januari 1858 uit Brussel naar Duymaer van Twist afging, de *Brief aan den G.-G. in ruste*.

De bewustwording van Multatuli wordt daarmee dus vervroegd met een kleine twee jaar; maar er is een groot verschil tussen deze bewustwording en het

realiseren van de *Havelaar*. Ondanks alles was de schrijver van de ongespeelde en ongepubliceerde *Bruid*, in de letteren nog op en top een debutant. De 3½ jaar tussenruimte die men hem als verraad aan de zaak van de Javaan verwijt, vormden artistiek gesproken de *nodige* inkubatietijd, om iemand die Multatuli wilde worden, Multatuli te doen zijn.

Als men deze 3½ jaar nagaat, kan men deze teorie tot in details bevestigd zien. Dekker vertrok half April uit Lebak, verdeed tot eind Mei zijn tijd in pogingen de G.-G. nog te zien, zag zich daarna verplicht alle energie in het werk te stellen tot het vinden van een nieuwe positie. De brieven aan Tine uit Buitenzorg en Bandoeng van Oktober-November 1856[1]) geven een zeer goed beeld van de wijze waarop het ene jaar dat hij na zijn ontslag nog in Indië bleef, werd doorgebracht. Dat hij, die zich nog debutant voelde, in zùlk een jaar niet tot schrijven kwam, is niet alleen verklaarbaar, maar nagenoeg vanzelfsprekend. Op 3 April 1857, bijna op de dag af een jaar na het échec van Lebak, vertrok hij naar Europa. Voor de kunstenaar in wording begint dan een nieuw leven, een nieuwe faze: die van de inkubatie.

[1]) *Brieven 2e druk, deel II, blz. 152 — 164.*

Ik ben er innig van overtuigd dat Dekker deze nieuwe tijd broodnodig had in zijn verovering van het schrijverschap. Wanneer had hij zich tot dusver voelen leven binnen de europese kultuur? Alleen in de 2½ jaar van zijn verlof. Een studententijd had hij nooit doorgemaakt; op zijn 15e reeds op het kantoor bij Van der Velde, op zijn 18e klerk bij de Rekenkamer, op zijn 22e en 23e kontroleur op Sumatra's Westkust, hongerlijder in de kampong als gevolg van ongeregeldheden die op zichzelf misschien weer te wijten waren aan dat gemis van een studentikoze jeugd..... De pretjes van Menado en de vaak zo studentikoze manier waarop hij gedurende zijn verlof de Rodolphe uithing, moesten dit gemis goedmaken. Nu, op zijn 37e in Europa teruggekomen, moest hij zich opnieuw met het leven daar vertrouwd maken, de 17 indiese dienstjaren vergeten die hij achter zich had, het ambtenaarschap wegwassen dat hem nog aankleefde. Het lijkt mij uiterst waarschijnlik dat hij het zo moet hebben gevoeld. En tenslotte, artistiek gesproken alweer, moest hij nog enige afstand nemen — ook wat de *tijd* betreft — tot zijn onderwerp, tot wat de inhoud zou worden van de *Havelaar*.

De ruim 2 jaar van zijn rondhangen in Europa dus, in Frankrijk, Duitsland en België, zijn omgang

met vrouwen, zijn bohème-achtige levenswandel in deze tijd, terwijl Tine met de kinderen bij broer Jan op de tabaksplantage in Indië zat, zijn zich eindelijk vrij voelen en, om Van Deyssel te citeren, het gedrag dat „voor wie niet in zijne ziel kon lezen" geheel was „van een losbandig levend avonturier",[1]) het is resultaat van de *Havelaar*. Het boek dat hij geschreven zou hebben wanneer hij het voltooid had in Indië zelf nog, onmiddelik na het ontslag van Lebak, zou zeker de *Havelaar* niet geworden zijn. Hele stukken die, min of meer als hors d'oeuvre binnengesmokkeld, toch zijn bizondere smaak geven aan de *Havelaar*, zijn ontstaan, konden alleen ontstaan, in de ruim 2 *europese* jaren eer Dekker tot de uitbarsting kwam van zijn volledig schrijverschap.

In April of Mei 1859 kwam Tine met de kinderen in Europa. De misère was nu kompleet. Wat de alleen rondzwervende bohème nog romanties kon vinden of niet helemaal behoefde te voelen, werd nu genadeloos verscherpt en vermenigvuldigd. Het kunnen vinden van een nieuwe „positie" werd nu klemmend tot een gewetensvraag. Het schrijverschap als enig redmiddel drong zich weer op. De ellende was nu groter dan ze in Indië was, maar nù had

[1]) *Multatuli door A. J., 1e druk blz. 59.*

de inkubatietijd voor de kunstenaar hem ook wel rijp gemaakt, en als een laatste angel nodig was om hem te dwingen zijn kans te beproeven, dan was daar nu de opinie van Tine's familie over hem. De manier waarop zuster Henriette, mevrouw Van Heeckeren van Waliën, Tine had aangeraden hem te verlaten, deze fantast die altijd zo onmogelijk was geweest, deze verwaande praatjesmaker die altijd voor zo knap had kunnen doorgaan, maar die nu dan toch maar *mislukt* was als assistent-resident, de allerliefste praktiese zin waarmee deze familie de mislukkeling aanraadde dan maar hofmeester of matroos te worden — na deze steken kon hij, ondanks het ergste gebrek, niet anders meer dan zich oprichten, zich schrap zetten om te tonen wie hij was. In de omgeving van de armoedige *Prince Belge*, in de rue de la Montagne te Brussel, kon hij zich volop vereenzelvigen met zijn nieuwe rol: assistent-resident af, *maar* arm-en-geniaal kunstenaar. Alles had samengewerkt tot de geboorte van het wonder: de *Havelaar* geschreven en overgeschreven van omstreeks 17 September tot 3 November 1859: binnen 7 weken.

Als men de grillige wegen van het kunstenaarschap dus in aanmerking neemt, wordt het dwaasheid te spreken van een bewust uitstellen door Dekker

van zijn aangekondigde aktie. De 3½ jaar tussen Lebak en zijn eerste boek waren nodig, in zekere zin onmisbaar, om van dat eerste boek niet een aanklachtbrochure te maken of iets soortgelijks, maar het literaire meesterwerk van onze 19e eeuw — om het bescheiden uit te drukken. Men kan het dus ook zó opvatten; dat hij niet 3½ jaar gewacht heeft, dat hij — na aftrek van het ene indiese jaar waarin hij èn niet genoeg afstand had nog tot zijn onderwerp èn de handen vol had met het zoeken naar een nieuwe positie — aan zijn boek *gewerkt* heeft, tot hij het alleen nog maar *op te schrijven* had.

MULTATULI EN VAN LENNEP.

Sinds zijn terugkeer uit Indië had Dekker Holland niet teruggezien. Marseille, Straatsburg, Hamburg, Cassel, Luik, Visé, Antwerpen, Brussel..... eerst in zijn eigen kreatie van Droogstoppel werd het kontakt hernieuwd. Maar de *Havelaar* eenmaal geschreven, moest hij die richting weer uitzien. Niet alleen Tine, maar ook broer Jan vond het boek mooi. Zou broer Jan de druk ervan willen bekostigen? Zowaar, misschien wel. De vrijmetselarij en *De Dageraad* brengen bovendien een nieuwe bondgenoot, Mr. W. J. C. van Hasselt, die te Amsterdam woont aan de Keizersgracht. Jan is bereid met die Van Hasselt te spreken, Eduard immers is nog niet uit zijn *Prince Belge* verlost. Maar Jan is bang dat Eduard's boek „te personeel" gevonden zal worden. Eduard's uitbarsting op deze bedenking is van het grootste belang omdat ze meteen weergeeft hoe hij geholpen wilde zijn. En verder is er in deze brief een soms woordelike overeenstemming met het drama van geldgebrek dat Baudelaire in Brussel beleefde, haast in dezelfde tijd, en in dezelfde straat:

„Van den morgen heeft men mij om geld gevraagd.

Ik kan het de menschen niet kwalijk nemen. Als ik eene kalme stemming had ware ik reeds begonnen aan een tweede werk, maar helaas, hoe gek en hoe dom anderen dit ook mogen vinden, ik kan niets doen als ik schrik bij elk geluid op den trap.

Ik ben zoo dankbaar en gelukkig dat gij met mijn boek zijt ingenomen, maar van Jan had ik op geheel iets anders gehoopt, namelijk ingenomenheid met mijne zaak. Aanmerkingen op mijn werk geef ik dadelijk gewonnen, maar ik wenschte dat men sympathie had met mijn toestand, en niet sympathie met het vee dat ik aantast. De opmerking dat mijn boek personeel is, is zeer juist en even diepzinnig wijsgeerig als de opmerking dat water nat is. Kassian, die lieve brave menschen die ik zoo personeel aantast!

..... Een man die zijn pligt heeft gedaan met moed, die daardoor met vrouw en kind tot den bedelstaf is gebragt durft niet alleen zich verdedigen, maar hij waagt het nog de personen aan te tasten die hem ongelukkig hebben gemaakt, dàt is onvergeeflijk! Het is waar dat ik door de schuld van D. v. T. en dergelijken, gedurig in angst verkeer voor den dag van morgen, dat ik gescheiden ben van vrouw en kind, dat ik rondloop als een bedelaar, het is waar dat zij die mij dit aandeden in wel-

vaart en weelde leven (er is tevredenheid op hun gelaat, en geknars tusschen mijne tanden) dit alles is wel waar..... maar: ik ben personeel!

Ik moet in de krant lezen dat Rochussen in de kamer D. v. Tw. regtschapen noemt — ik ga door voor een vagebond, een afzetter, een dief — dat is wel hard, maar..... ik ben personeel!

Ik moet lezen dat Brest van Kempen ridder is geworden, en het valt wel hard op dat zelfde oogenblik te worden aangesproken door mijn hospes op eene wijze die mij niet zoo vereerend onderscheidt, maar..... ik ben personeel! O god wat voor menschen!

Voor de tiendemaal vraag ik u: hoe denkt Jan toch dat ik leef?

Als gij dezen ontvangt voor hij naar Amsterdam vertrokken is, vraag hem dan of hij mijne zaak geheel omhelst? Zoo neen, dan verzoek ik hem om niet naar van Hasselt of den koning te gaan. Hij heeft het regt om partij te trekken voor wien hij wil, maar hij heeft niet het regt onder voorgeven voor mij te spreken, mijne tegenstanders in de hand te werken. Als dus Jan van plan is bij van Hasselt of den koning een praatje te houden of aan te hooren over „het verkeerde van zoo personeel te zijn" verzoek ik hem eenvoudig het boek aan v. H. te zenden.

Ik kan zeer goed verschil van opinie verdragen, maar niet dat half aankleven, dat is verraad.

Zeg aan Jan dat ik gister een portemonnaie heb gestolen, een kind doodgetrapt, dat ik van avond naar een hoerhuis ga, en morgen mijn vader en moeder ga vermoorden, zeg hem dat ik bovendien, o gruwel! personeel ben, maar dat dit alles de vraag niet is. De vraag is of ik regt heb in de zaak van Lebak, en of men wel doet mij hier over te laten aan de merci van een logementhouder, hetgeen eene stemming te voorschijn brengt die mij belet dat regt te verdedigen". (Brief van 14 November 1859.)

Een week later heeft hij goede tijding en schrijft verrukt. Broeder Van Hasselt (broeder nu vanwege de vrijmetselarij) heeft het boek laten lezen aan broeder Van Lennep — niemand minder dan de beroemde romancier — en deze oordeelt „al heel gunstig". Het bekende oordeel van Van Lennep over het manuskript van de *Havelaar* volgt: hij heeft het verslonden ondanks bleek schrift, kleine letter en toenemende verzwakking van ogen, — de auteur had met het overschrijven *zijn* ogen bedorven, de inkt was slecht omdat er water bij was gedaan en de kleine letter was nodig om het porto zo laag mogelijk te houden, — hij vindt het „bl..... mooi". — „Hoe vind je dat?" vraagt Dekker aan Tine. „Ik moet je

zeggen dat ik geen flinker, ja niet zoo flinken lof had durven hopen, bl..... mooi is zoo characteristiek. Dat bl..... komt zoo uit de ziel, vind je niet?"

Ja; maar minder toch dan de arme naieveling dacht. Broeder Jacob van Lennep was de geestigste, beminnelikste, wellevendste Hollander die hij ontmoeten kon, maar..... rijksadvokaat, amsterdams patriciër, goed konservatief en zelfs een der leiders van zijn partij, uitnemend patriot. De brief, door Multatuli voor Tine geciteerd, was door Van Lennep niet rechtstreeks aan hèm geschreven, maar aan Van Hasselt. *Het Leven van Mr. Jacob van Lennep,* door zijn kleinzoon Jhr. Dr. M. F. van Lennep in 1909 gepubliceerd, geeft ons de komplete tekst van dit schrijven. Onmiddellik op dat „bl..... mooi" volgde:

„Indien de schrijver echter meent, dat hij ons veel nieuws leert, geloof ik dat hij zich vergist. Er staat bijna niets betreffende die knevelarijen in de Oost, betreffende die liefelijk opgepronkte rapporten met geuren van tevredenheid en rust doortrokken, wat *ik* niet reeds meermalen gehoord had; en al heeft niet juist iedereen, als ik, een zoon in de Oost, zoo is er tegenwoordig bijna niemand, die er geen relaties heeft. Ik zelf heb dikwijls lust gehad een roman over die infamiën te schrijven; maar 1e ontbrak het mij aan tijd, 2e. zouden de menschen gezegd hebben

dat ik er niets van wist en dus geen recht had er over te fantazeeren".

Verder zou hij de data en het krasse slot weg willen laten: „De *data* in verband met de namen der plaatsen waar de handeling voorvalt, maken het werk te veel *historie* (estetiese overweging dus — E. d. P.), of liever brengen er een pozitivisme in dat schade doet aan het effekt. (Dat is al iets minder esteties.) En wat het *slot* betreft, het zal, wanneer het in verband wordt gebracht met sommige brokken uit het verhaal, doen denken dat de schrijver hoofdzakelijk door *wraakzucht* gedreven wordt". Maar overigens wil hij de schrijver helpen het boek te publiceren bij een behoorlik uitgever en onder behoorlike voorwaarden, als hij daarvoor *carte blanche* krijgt.

Men heeft de zaak tussen Multatuli en Van Lennep bij herhaling onderzocht en hen altijd zo'n beetje allebei gelijk en ongelijk gegeven. Dr. M. F. van Lennep brengt alle nadere details aan die voor een goed oordeel nodig waren en vermeent toch dat zijn grootvader zich in deze zaak „door zijn goed hart liet medesleepen", alsof er geen broederschap bestond in de vrijmetselarij, geen werkelijke bewondering voor de *Havelaar,* maar vooral: geen verdere overwegingen die de allereerste brieven van Jacob van Lennep al

dadelik blootgaven. Bij het lezen van wat hierboven staat, zou men zich inderdaad nog kunnen afvragen of het niet mogelik was dat Van Lennep's goed hart die eerste lof van „bl..... mooi" neerschreef, om achteraf terug te krabbelen tot wat zijn *ware* mening weergaf. Maar neen, *tegelijk* met deze brief verzond hij een tweede aan broeder Van Hasselt, die de komplete verklaring geeft:

„Amice! — In nevensgaanden brief, die gij aan den Br(oeder) D(ekker) kunt mededeelen, heb ik getracht een weinig koud water op zijn vuur te gieten en zoo 't wezen kan, een slag, dien ik toch voor onvermijdelijk houde (dat is: de publikatie van de *Havelaar*), een weinig te neutralizeeren. Ik had eerst gedacht, aan Rochussen te schrijven en hem dringend aan te raden, den man bij zich te plaatsen; maar ik ben van het denkbeeld terug gekomen. Ik ben niet zeker, dat de man, gelijk ik hem uit zijn boek en uit zijn brieven heb leeren kennen, een post zou aannemen, die hem gegeven werd onder voorwaarde zijn boek niet te laten drukken: [1])

[1]) *Hiertoe leek „de man" toch bereid, maar hij stelde zijn voorwaarden zó hoog, dat ze niet aan te nemen waren; en of hij het zelf wist of niet, vermoedelik lag de oorzaak van deze mislukking in zijn eigen gevoel: „anders blijf ik Multatuli".*

en gebeurde zulks, t.w. dat hij bedankte, dan raakte ik *vis-à-vis* R. — ja misschien *vis-à-vis* het geheele publiek gekompromitteerd ; want Br. D. zoû wel lont ruiken en misschien zich niet geneeren om aan de Natie te vertellen, hoe R. op instigatie van V. L. of V. H. hem een brok had toegeworpen om hem den mond te stoppen en hoe hij, D., daar niets van had willen weten. De man acht zich nu eenmaal een apostel ; hij heeft geleden, zwaar geleden, en dit lijden kan niet vergoed worden dan door uitstorting zijnerzijds en deelneming van de zijde van 't Publiek. Gij hebt aan Salvador gezien (dit moet een lid zijn geweest van de haarlemse gemeenteraad), hoe zoet het martelaarschap is, mits men er maar getuigen bij hebbe, en deze heeft meer geleden en heeft verhevener onderwerp, waarvoor hij lijdt, dan Salvador.

Weet gij echter een ander middel om den slag te keeren ? — Ik zal het gaarne vernemen ; doch *valde dubito*. Beter nog, dat het boek hier uitkome dan dat Multatuli zijn bedreiging uitvoere".

Nietwaar : een geestig Hollander. Het is jammer dat wij van de heer Van Hasselt geen brief hebben, waarin men misschien nog een ander middel vindt voorgesteld om de onvermijdelike slag te keren. Van Deyssel in 1891, toen deze brief nog niêt gepubliceerd was, prof. Geyl in *De Nieuwe Eeuw* van 1912,

speciaal om de zaak nà dit boek nog eens te beschouwen, hebben Van Lennep „draaierig" gevonden, maar vooral later, toen hij het handige briefje schreef waarin hij Multatuli het auteursrecht van de *Havelaar* afhandig maakte. Ik ben niet zo psychologies ongenuanceerd om te geloven dat Van Lennep kompleet huichelde, dat hij niet *ook* voor Multatuli voelde en zijn boek bewonderde, dat hij *uitsluitend* erop uit was om hem dat auteursrecht afhandig te maken. Maar het gelijk of ongelijk tussen Multatuli en Van Lennep begint niettemin *hier;* de verhouding dit bij alle wederzijdse sympatie tussen de twee mannen moest mislopen wordt in haar mislukking *hierdoor* bepaald; door de niet-alleen-draaierige en slimme maar gewetenloze wijze waarop Van Lennep aan zijn amsterdams-patricies-konservatisme en de vaderlandslievende overtuiging die daarmee samenging, het recht ontleende Multatuli de beschikking over de *Havelaar* te ontfutselen. Aan deze toch al weinig verkwakkelike situatie, waarin men een rijk auteur het werk van een doodarm auteur ziet kopen of daaromtrent, om het auteursrecht dan weer te delen met een uitgever, geeft het slimme plannetje dat Van Lennep van de aanvang af op touw had gezet de uitgesproken vieze bijsmaak. De goede patriot en auteur van *Ferdinand Huyck* meende dus

het zedelik recht te hebben om een doodarm kollega, die hij bovendien als mens en schrijver bewonderde (dit maakt de zaak erger!) een boek te ontfutselen waarop de schrijver letterlik *alles* had gezet; om in de plaats van Multatuli's verantwoordelikheid voor dat boek, zijn, Van Lennep's, verantwoordelikheid te stellen; om met dàt boek te doen wat hèm goeddacht.

Toen de twist eenmaal uitgebroken was, heeft Multatuli zich van zijn kant hier en daar vergaloppeerd; de zaak is op het onaangename terrein gebracht van geldelike verantwoordingen. En om geld was het Van Lennep zeker niet te doen; hij had meer dan genoeg en stond als royaal bekend. Maar wat Multatuli hem ook verweten heeft, niet zijn werkelike perfidie, die hij òf niet besefte òf niet wilde geloven. In het licht bezien van zijn eerste brieven over de *Havelaar* (die van 18 November 1859) is het gedrag van Jacob van Lennep alleen treurig te noemen. Gemeen, vals en fielterig inderdaad, wanneer hij zich volkomen bewust was wat hij deed; zoniet, wanneer zijn drang tot helpen — zelfs op déze manier — zijn gemoed bevredigen kon en zijn konservatief patriotisme deze metode van het-doelheiligt-de-middelen volstrekt vermocht te billiken, dan alleen maar pover en treurig. Van gelijk of on-

gelijk kan eenvoudig geen sprake zijn. Multatuli, naïef en geestdriftig, veroverd door Van Lennep's goedheid en charme, is moreel opgelicht; daar lijkt mij, na het boek van Dr. M. F. van Lennep over zijn grootvader, alleen met voze argumenten iets tegenin te brengen.

Terwijl Multatuli zich opmaakte om Van Lennep persoonlik in Amsterdam te ontmoeten — broer Jan had hem ertoe aangemoedigd en hem het geld der verlossing gezonden — schreef Van Lennep aan Rochussen, om deze op de hoogte te stellen van het gevaar dat dreigde. Want, zoals hij in een nieuw briefje aan Van Hasselt zei: „'t Is een dr. historie, en in de behandeling daarvan heeft men bij de oprechtheid der duive wel dubbel de voorzichtigheid der slange noodig. Ik heb aan R(ochussen) gezegd, dat de man niet meer naar de boot kon, tenzij als Gouverneur Generaal, dat hij hem wel niet maken zal". — De gewaarschuwde minister schreef een briefje terug, niet minder rijk aan de gezonde taal die grote heren spreken:

„Waarde Lennepius! Aan uwen brief betreffende den Nederlandschen Beecher Stowe [1]) erken ik uwe

[1]) *Het is niet ongrappig te bedenken dat Uncle Tom's Cabin (1852) toen nog maar 7 jaar uit was.*

vriendschap. De persoon in quaestie is mij sedert 1846 bekend. Hij heeft veel verpligting aan mij, maar dat is geen reden om dankbaar te zijn. (Een wijs woord, maar de verplichting was sterk overdreven — E. d. P.) Hij is knap maar excentriek. (Dit noemde Van Lennep zelf ouwe kost.) Is hij braaf? Ik stel thans een onderzoek naar hem in. Valt dat gunstig uit, dan zal ik een poging doen om hem te helpen. Natuurlijk dat hij in dat geval niet schrijft. Wiens brood men eet, wiens woord men spreekt"...

Het briefje is van 21 November. De waarschuwing waarvoor Rochussen Van Lennep bedankt, wordt twee dagen later door Dekker aldus aan Tine gerapporteerd: „Hij moet aan Rochussen geschreven hebben: er hangt je een verd... donderbui boven het hoofd! Hoe vind je dat?" De 23e was Dekker naar Amsterdam gereisd. Daarvóór reeds had hij een opgetogen briefje aan Tine geschreven. „Hoe vind je dien Van Lennep? Dàt is royaal en flink, een man van hart! Ik heb respect voor hem. Hij zegt niet dat *boek* is mooi, maar hij neemt de *zaak* in de hand. Dat is hart!"

Reeds nu dus — lang voor het sukses van de *Havelaar,* een half jaar voor het boek gedrukt werd — sprak hij reeds zó, legde hij reeds nadruk op déze nuance. Niet kwaad om te onthouden voor wie zeg-

gen dat hij nà de *Havelaar* weer met zijn schrijverssukses ontevreden was en toèn dat onderscheid tussen boek en zaak begon te maken. Jhr. Dr. M. F. van Lennep citeert ook dit briefje in onschuld des harten, na de voorgaande van zijn grootvader. Er is een bezadigheid in patriciese Hollanders ook, die *ik* weer niet begrijpen kan. Met de psychologiese nuanceringen waar ik over beschik, zou ik na het voorgaande misschien over Multatuli geschreven hebben als over een naïeve dwaas waar mijn grootvader dan toch maar als een loze guit tegen afstak, maar die grootvader „weldoener" noemen van de ander zou mij niet afgaan.

Iedereen rond Van Lennep voelde trouwens zijn goed hart van weldoenersinstinkten kloppen voor de *Havelaar*. Volgens broer Jan, vertelde Van Lennep hem „zijn zoon (aspt. ambt. eerste klasse) met een en ander bekend te hebben gemaakt, en hem gezegd te hebben: „Ik wenschte mij die zaak aantetrekken met klem, maar misschien zal men later u daarvoor donderen". Zijn zoon antwoordde: „Pak maar aan!" [1]) Van Lennep's schoonzoon Hartsen, door hemzelf genoemd „een bezadigd, voorzichtig koop-

[1]) *Het is deze brief van Jan, 21 November uit Amsterdam verzonden, die Multatuli zo geestdriftig maakte.*

man, die zooveel belang bij de O. I. zaken heeft", was ook zoozeer „met den man ingenomen" dat hij hem maar terstond ƒ 1000 wilde voorschieten voor de roman. „Uw schoonzoon moet het weten", was hierop de reaktie van broeder Van Hasselt, „maar ik zou onze O. I. literatuur niet gaarne met een zoodanig werk vermeerderd zien". Broeder Van Hasselt was wellicht nog steeds zoekende naar een ander middel om de onvermijdelike slag van „de man" te keren.

Van Lennep intussen was inderdaad warm gelopen. Het toontje van Rochussen beviel hem niet; misschien ook was zijn schrijverseer aangetast, omdat men de schrijver van een boek als de *Havelaar* nog niet duchtte. Hij was bovendien even „betoverd" door Multatuli als deze door hem en — patriottiese overtuigingen gaan een eenmaal vóór en zijn natuurlik iets anders! — in het diepst van huń gevoel zijn beide mannen deze eerste genegenheid trouw gebleven. — Begin December komt er een telegram over opstand in Indië. Multatuli schrijft er een wat dwaze brief over; Van Lennep (die toch zoveel van Indië gehoord had) doet opeens dapper mee en schrijft een dwaze brief aan Rochussen, waarin over Multatuli totaal onverantwoorde dingen staan, als: „Wat hij voor Ambon gedaan heeft, kan hij — en

misschien hij alleen — voor Java doen", en waarvan het slot luidt: „Ik schrijf dezen zonder de minste opgewondenheid, beste vriend! en uit volle overtuiging mijns harten, bij het letten op de teekenen der tijden. Ik herhaal het, in Indië hebt gij een *man* noodig en D. is een *man*. Och! dat kan men van zoo weinigen zeggen". — Rochussen antwoordde dat hij aan het telegram niet geloofde, dat Van Lennep hem toch wat opgewonden leek, en dat hij als oud vriend daartegen waarschuwde. Prof. Geyl meent dat, voor dat verwijt van opgewondenheid, „de deftige Nederlandsche burger van het jaar 1859 misschien nog gevoeliger was dan de hedendaagsche".

En ja, ditmaal moest Van Lennep zich wel persoonlik gehoond voelen. Hij had ook geschreven dat Amsterdam een vat buskruit was en Dekker een vlam die men niet daarbij moest brengen, en dit sloeg op een kandidatuur voor de Kamer (waar Dekker zelf overigens nog niet aan dacht). Nog steeds erop uit om zijn patriottiese slimheid met zijn goed hart en de zaak van Dekker in overeenstemming te brengen, wilde Van Lennep Dekker door Rochussen naar Indië laten zenden en trachtte nu Rochussen dus met Dekker's kandidatuur voor de Kamer bang te maken. Helaas, Rochussen schreef terug dat hij niemand vreesde, „en dus ook hem niet, het zij in het

zij uit de Kamer..... Ook niet het buskruit van Amsterdam, noch de vlam". — Van Lennep antwoordde ditmaal met een brief die hem 100% als vriend van Multatuli zou doen kennen, wanneer die slimme eerste — en helaas, de latere draaierige brief — achterwege waren gebleven. In ieder geval was hij op *dit* ogenblik een vurig kampioen, die Dekker's reputatie ook verdedigde tegen zijn belagers uit Indië, in het bizonder de ex-planter Van der Hucht van Parakan Salak, tans in Haarlem, en groot vriend van Rochussen. „Ik houd den man niet alleen voor knap", schreef hij, „maar ook voor braaf en eerlijk. Ik ontleen deze meening, vooreerst uit 's mans stijl: 1e style c'est l'homme; 2e. uit zijn omgang: hij vleit niet en is niet verlegen; 3e. uit zijn handelingen: hij lijdt liever honger dan een laagheid te doen; 4e. uit de berichten en handelingen van hen die min gunstig over hem schijnen te denken".

Geen wonder dat Multatuli Van Lennep nooit helemaal uit zijn hart kon zetten. In deze tijd beschouwde hij Van Lennep als een vader. Van Lennep hem ook als een zoon? Mogelik; maar nietwaar, de plicht des vaderlanders..... Intussen krijgt Rochussen een prik omdat hij voor Dekker niets behoorliks heeft weten te vinden: „Doch het is nu in elk geval

te laat. Het spijt mij; want ik had liever gehad, dat de man in staat ware gesteld ginds te *handelen* dan dat hij verplicht wordt hier te *spreken*". Zó zouden weldoen en vaderlandsliefde hand in hand zijn gegaan.

Deze brief was van 11 December 1859. Sinds 18 dagen dus reeds was Dekker nu in Holland. In die 18 dagen was heel wat gebeurd. Rochussen had hem „een eervolle, onafhankelijke en lucratieve betrekking" in de West aangeboden, die hij geweigerd had omdat hij als Raad van Indië naar de Oost terug wilde. Het was uitgerekend de heer Van der Hucht die met het aanbod belast was; Dekker ontmoette hem ten huize van Van Lennep en werd zeer driftig. Op raad van Van Lennep had hij nu 2 artikeltjes geplaatst in de *Amsterdamsche Courant* van de heer A. J. de Bull, die ook al met hem wegliep, en ze ondertekend „Eduard Douwes Dekker, op verzoek eervol ontslagen Assistent-Resident van Lebak", om Rochussen te laten zien dat hij toch werkelik wel voor kamerlid in aanmerking kwam. Er werd zo'n beetje samengezworen tegen de minister, en de slimmigheden van Van Lennep slaagden er eigenlik alleen in zowel hemzelf als Dekker belachelik te maken. Wat de *Havelaar* precies moest uitwerken in en volgens dit

konservatieve kamp, is een grap op zichzelf; voorlopig hield schoonzoon Hartsen, die lid was van de Eerste Kamer, het manuskript onder zijn berusting. Van Lennep zette Dekker, zonder zijn voorkennis, op de kandidatenlijst, nu voornamelijk in verband met zeker spoorwegnet, waar Rochussen vóór was en hij — niet als patriot maar als goed-Amsterdammer in dit geval — tegen. Met enige haast doe ik dit gedoe af, om tot de slimmigheid ten opzichte van de *Havelaar* zelf te komen.

Schoonzoon Hartsen wilde nog steeds ƒ 1000 op het boek voorschieten, maar Dekker vond dit idee van „voorschieten" ellendig en voelde het geval als een „beleening op pand". Met Van Lennep zelf werd dus afgesproken dat hij met vrouw en kind naar Brussel zou gaan en daar literair werk zou verrichten, en dat Van Lennep hem, gedurende 6 maanden, ƒ 200 's maands zou geven voor de *Havelaar*. In voorschot op latere winst? Als koopsom voor het boek? De zaak staat nergens duidelijk opgeschreven. Wat nu volgt moet men weer „deducerend" uit de korrespondentie opdoen.

Omstreeks half Januari 1860 reisde Dekker uit Amsterdam naar Brussel. Op 11 Januari, uit Amsterdam nog, schrijft hij aan de heer Van Hasselt: „Het hinkende paard is dat ik zoo moet werken, dat ik

den heer v. L. niet kompromitteer. Ik moet „homme de lettres" wezen en geen „agitator". Dat valt mij nu wel hard, maar ik heb geen keus. Als ik zeg dat dit hard is, bedoel ik daarmee volstrekt niet dat de heer v. L. *onregt* doet. Integendeel, van zijn standpunt kan en mag hij niet anders handelen. Dat zie ik wel in. Ik ben verdrietig, niet op den heer v. L., dien ik gelijk geef, maar op de omstandigheden die mij zoo knellen. Mijn aanvalspolitiek, mijn aposteltoon is het beste wat ik aan boord heb — het eenige misschien — en dàt moet ik nu in zee gooyen om te blijven leven!" — Men zou hieruit kunnen opmaken dat Van Lennep open kaart met hem had gespeeld en dat Dekker zijn voorwaarden had aangenomen. Maar de volgende brief, aan Van Lennep zelf, weerspreekt dit. Daarin zegt hij: „..... Ik zit in den brand met het overeenbrengen van twee disparate dingen, viz. mijne *afhankelijk*heid van de aan Ued. gevraagde hulp om zes maanden in het leven te blijven (dit wijst *niet* op een koopsom voor de *Havelaar* — E. d. P.), en de *on*afhankelijkheid die ik noodig heb om te schrijven en te handelen. Ik mag niet, zelfs niet voor voedsel en deksel van mijne plannen afzien om in Indië eene verandering te weeg te brengen, „op wettelijken weg waar het *kan*, op wettigen weg van geweld waar het *moet*".

Dat lijkt toch duidelijk genoeg. — Hij mag Van Lennep niet kompromitteren (waarmee precies wordt niet gezegd), hij zou gaarne „homme de lettres" willen zijn, zegt hij, maar het is een oude illuzie waaraan hij niet mag toegeven. En: „Moet Max H. zijn staart missen? 't Is er mee als met de paradijsvogel. Het heele dier is om dien staart geschapen. Juist, het weg laten der data maakt M. H. tot een roman; maar *het is geen roman.* 't Is eene *geschiedenis.* 't Is een *memorie van grieven,* 't is eene *aanklagt,* 't is eene *sommatie!* En dat dit alles in den beginne op een roman *lijkt,* is slechts om 't ding verkoopbaarder te maken..... Wat u niet aanstaat uit letterkundig oogpunt, kan noodig wezen als punt van uitgang eener javaansche beweging, — doch dat..... Neen ik wil niet weer beginnen".

De laatste zin wijst er weer op, dat inderdaad van verschil in opvatting sprake is geweest. Maar dan ook: dat Dekker niet had toegegeven. En als Van Lennep ook *zijn* vaderlandsliefde bekend had, blijkbaar niet in diè mate dat Dekker zijn vertrouwen in hem kon verliezen. Nog steeds geloofde Dekker — ook de latere brieven getuigen daar duidelijk van — dat Van Lennep voor zijn zaak zou opkomen als hij zelf. Op 24 Januari ontvangt hij dan te

Brussel de fameuze brief die èn door Van Deyssel èn door prof. Geyl als draaierig erkend wordt.

„..... Ik ben nu bezig Max H. te herlezen en, met *roode* inkt, de noodige aanwijzingen te doen van hetgeen in blanko gelaten moet worden: zoo blijft uw h.s. ongeschonden".....

Wat een fijngevoelige zorg voor het handschrift, bij de man die de bedoeling van de schrijver met dàt boek, diens verantwoordelikheid voor zijn eigen werk, zo licht telde! — Men merkt overigens dat Van Lennep hier gedeeltelik zijn zin had gekregen: hij mocht allerlei dingetjes in blanko laten. Daarentegen moet Dekker zijn pleit voor de staart van de paradijsvogel gewonnen hebben. — Wat volgt is dan het grote moment:

„Om nu met de Ruyter een kontrakt te kunnen maken dien ik het bewijs te hebben, dat ik daartoe het recht heb. Noch hij, noch eenig uitgever, zal natuurlijk drukken, veel min geld geven, zonder overdracht van 't kopy-regt en dat kan ik hem niet overdragen zonder te kunnen aantoonen dat ik het bezit. Wees daarom zoo goed mij een stuk op zegel (belgisch) te zenden, waarbij gij verklaart mij het kopyregt over het werk getiteld enz. te hebben afgestaan en daarvoor te zijn voldaan naar uw genoegen. Ik kan

dan dat stuk doen inlasschen in de overeenkomst die ik met de Ruyter maak".

Gegeven wat later bleek: dat Van Lennep een dure uitgaaf bij De Ruyter wilde om een volksuitgaaf te kunnen beletten, is het duidelijk dat deze brief de volkomen bevestiging inhoudt, de tenuitvoerlegging van het oude plan om de onvermijdelike slag te keren. Dekker zond per kerende post het gevraagde kopyrecht. Van Lennep had het niet nodig en kon als rechtskundige beter dan een ander weten dat voor de transaktie met De Ruyter een volmacht voldoende was geweest. Dekker, debutant in de letteren en volkomen vertrouwend op zijn „oudere", wist dat niet en zond wat gevraagd werd. Daarmee had hij zich wettelijk aan Van Lennep overgeleverd.

Behalve dit kopyrecht werd later in het proces een ander papier geproduceerd, waarop Multatuli aan Van Lennep toestemming gevraagd had voor een vertaling van de *Havelaar:* „Het boek behoort u; mag ik het vertalen?" Was dàt dan geen bewijs? Natuurlik, voor de rechtbank een bewijs méér zelfs. Mimi verklaart de vraag als voortgekomen uit Multatuli's „dankbaar en hartelijk gevoel voor Van Lennep", en meent dat hij ze gesteld moet hebben met kinderlik genot. „Zeker, daar was een toespeling in op dat bewijsje van cessie dat hij gegeven had, zon-

der erg. Ook deze vraag was spelerij..... Wat kwam het er ook op aan, aan wien dat boek behoorde? Aan dien flinken vriend, aan dien trouwen helper Van Lennep, of aan hem, of aan beide?" Hoe psychologies juist deze opvatting ook moge zijn, een rechtbank neemt er natuurlijk geen genoegen mee. Multatuli verloor het proces, dat hij, zoals het heette, uit ondankbaarheid zijn weldoener had aangedaan.

Het had echter enige tijd geduurd, eer het zover kwam. De eerste klachten van Multatuli golden de uitgever De Ruyter, die niet meer dan 30 exx. van het boek naar Indië gezonden had. Hij klaagde bij Van Lennep over De Ruyter; Van Lennep hield hem aan het lijntje, d.w.z. suste hem, vaak op allerbeminnelikste wijze. Het was dan naief van Van Lennep, wanneer hij inderdaad geloofd heeft dat deze metode lukken kon. Het sukses van de *Havelaar* had Dekker nieuwe moed gegeven, doen beseffen dat het boek niet uitsluitend een literair sukses hoèfde te zijn; hij wilde immers een beroep ermee doen op het volk van Nederland; het kon hem eerherstel brengen en hem en zijn gezin uit hun nog allesbehalve aangename situatie trekken, mits van het sukses volop gebruik werd gemaakt. Te recht of ten onrechte: het plannetje tussen Van Lennep en De Ruyter bekokstoofd zat Multatuli's

kansen op volledig eerherstel in de weg. Een volksuitgave kon hem redden, meende hij, en zoals Van Deyssel in zijn beschouwing van deze zaak terecht zegt: hij begreep dat het, als bij alle soortgelijke suksessen, vooral een kwestie was van *tijd*. In deze kansen héèft Van Lennep hem gedwarsboomd, hem wellicht onberekenbare schade toegebracht. Zèlfs wat het financiële betreft, want de volksuitgave had de schrijver wellicht meer geld opgebracht dan de dure van De Ruyter. Zelfs wanneer Van Lennep het boek *gekocht* had voor *f* 1200 — „een veel hoogeren prijs dan (Multatuli) ooit bij eenigen uitgever had kunnen bedingen", redeneert zijn kleinzoon — dan nog steekt in dit dwarsbomen van wat de schrijver zelf (en dan in déze omstandigheden!) met zijn boek wilde, iets volstrekt weerzinwekkends.

Maar in het najaar van 1860 weet Multatuli blijkbaar nog niets af van het aandeel van Van Lennep in deze tegenwerking. „Is er geen mogelijkheid", schrijft hij dan, „het boek van de R. terug te koopen? Er *moet* een tweede editie van wezen, er moeten exx. naar Indië..... Ach, help mij van de Ruyter af!" En dan blijkt hem dat Van Lennep zijn verschil van opvatting met een verschil van *willen* heeft gelijkgesteld, en hij krijgt tot antwoord dat wie een huis koopt, het recht heeft het te ver-

bouwen zonder de verkoper te raadplegen. — *„Ik heb mijn manuscript niet verkocht"*, riposteert Multatuli dan. „..... De vraag is nu niet wat de eisch is voor andere werken. Ik wil daarvan geen verstand hebben; maar over de behandeling van M. H. kan en moet *ik* oordeelen. Dat regt is niet verkocht noch betaald. Dat regt is niet te koop en is niet te betalen. Ik heb u het manuscript afgestaan in de meening dat gij het zoudt behandelen zooals het belang mijner zaak eischte. Uwe hartelijke deelneming in die zaak gaf mij het regt tot die meening, en ik mogt niet vooronderstellen dat ik in handen geraken zou van een boekverkooper, een koopman, een winkelier, die tot overmaat van ramp tot een partij behoort, of zich verbeeldt er toe te hooren, die — na de spoorwegkwestie vooral — mijn boek tegenwerkt. Ik ben zoo vrij u dringend te verzoeken mij te zeggen, hoeveel ik u schuldig ben en mij mijn manuscript terug te geven. Uwe eer vordert dit, geloof ik. Al waren al mijne meeningen onjuist, *dit* is een feit: dat ik niet tevreden ben over de wijze van produceeren van den M. H., en daar het hier geldt eene zaak waaraan ik alles opoffer, moet ik hierin, hoe zwaar het mij valt, doortasten..... Wat de Ruyter met u is overeengekomen, weet ik niet,

maar *ik* was *niet* met u overeengekomen dat de strekking van mijn werk zou tegengewerkt worden".

Iemand die, met minder slimheid, minder ferme patriottiese beginselen had voor te staan, had zich hierna misschien gebrouilleerd, maar toegegeven. Niet deze strateeg, die eer hij Dekker gezien had zich reeds opmaakte de *Havelaar* zo onschadelijk mogelik te maken. Een brief van prof. Veth[1]) die voor een meesterstuk van bezadigde uiteenzetting mag doorgaan, had evenmin de gewenste uitwerking. Veth hield Van Lennep voor dat hij het bezorgen van de *Havelaar* toch op zich had genomen, „om den auteur eene vriendschapsdienst te bewijzen, *niet om u te stellen tusschen hem en het publiek*". Tegelijkertijd zei hij hem in zoveel beleefde woorden dat hij zijn manoeuvre door had. Deze brief maakte de zaak er niet beter op, konstateert de kleinzoon van Jacob van Lennep. De aangeschrevene antwoordde (17 Oktober 1860): „Hooggeleerde Heer! In hoe beleefde en gepaste bewoordingen uw brief van gisteren ook moge zijn ingekleed, de slotsom komt hierop neder, dat ik zou misbruik gemaakt hebben van iemands ongelukkige pozitie om zijn

[1]) *Het Leven van Mr. Jacob van Lennep deel II, pag. 174 — 176.*

werk tot een voorwerp van speculatie te maken en jegens zijn persoon verraad te plegen".

Inderdaad; wat anders? Er valt niets aan deze door Van Lennep zelf gestelde formulering te wijzigen, al maakte hij haar expres overdreven hard. De hele uiteenzetting die erop volgt kan men aldus samenvatten: „Hij liet alles aan mij over; ik deed toen wat ik wilde; later merkte hij dat ik niet wilde wat hij wilde; toen heb ik hem gezegd dat hij immers óók wilde wat ik wilde". — In het licht bezien van de eerste brieven aan Van Hasselt is dit ook volkomen logies; zonder die eerste brieven geen licht in deze zaak.

Prof. Geyl heeft in zijn onderzoek van het geval [1]) die brieven aan Van Hasselt behoorlik op hun juiste waarde geschat; na het zinnetje over de te neutraliseren slag te hebben aangehaald, zegt hij: „Deze dubbelzinnigheid in den omgang van Van Lennep's kant kenschetst zijn verhouding tot den schrijver van het boek, dat het toeval hem in handen had gespeeld. Terwijl Douwes Dekker opgetogen in zijn nog niet verwende auteursijdelheid zich argeloos aan de leiding van den veel ouderen vriend ging overgeven, beschouwde deze hem als een bijzonder merk-

[1]) *P. Geyl, Multatuli en Van Lennep. De Nieuwe Eeuw 1912.*

waardig maar gevaarlijk verschijnsel, waartegenover de grootste voorzichtigheid vereischt werd". Uitnemend, maar deze verhouding *blijft* zo, al werd Dekker's auteursijdelheid later „verwend", en om wat *hier* in het leven geroepen werd, is Van Lennep veroordeeld. Prof. Geyl heeft geen woorden genoeg om de draaierigheid van het briefje te bekommenteren waarin Van Lennep om het kopyrecht vraagt; ook in de latere *Open Brief* die hij aan het geval wijdde, ziet prof. Geyl deze zelfde handigheid om nergens in ronde woorden te zeggen dat Dekker hem de *Havelaar* reeds vóór die akte van cessie had verkocht. Die *Open Brief* is een waardig stuk proza, een beetje potsierlik in zijn patriottiese angsten, maar toch met gevoel gesteld. Er stond echter niet in, konstateert prof. Geyl: „Ik had recht op die acte van cessie, omdat wij mondeling waren overeengekomen, dat de *Havelaar* mij zou toebehooren" (voor 6 × *f* 200); er staat: „Dat ik de acte van cessie gevraagd heb, om met een uitgever een kontrakt te kunnen sluiten, dat is volkomen waar en, voeg ik er bij, volkomen natuurlijk". (Wat het volkomen *niet* was.) — „Er is meer", meent prof. Geyl. „Hoe valt het te rijmen, dat Van Lennep den 24en Januari een verklaring verzocht, dat (Dekker) was „voldaan naar genoegen", terwijl later in het geding

de ƒ 1200 als koopsom fungeerden, waarvan nochtans den 24en Januari nog slechts één termijn was afbetaald. Dit zou voor het minst kunnen bewijzen, dat men eerst later bedacht heeft die ƒ 1200 voor koopsom te laten doorgaan".

Maar kom, wat houdt stand tegen de fraaie taal waarin Van Lennep's bedoelingen ten gehore van het publiek werden gebracht? „Heb ik het mijn plicht als Nederlander geacht, uw boek ter kennisse te brengen van de machtigen, de verstandigen en de beschaafden onzer Natie, hier en in Indiën, ik zou rekenen dien plicht overtreden, ja, verraad jegends mijn Vaderland gepleegd te hebben, indien ik uw boek had doen strekken, om 't schuim dier Natie, hier en in Indiën, in beweging te brengen, om den moorddolk te doen wetten en de fakkel der vernieling te doen zwaaien en rampen zonder tal over het land mijner geboorte te storten"... Het is de schrijver van *Onze Voorouders* op zijn achterste benen tegenover de schrijver van *Max Havelaar;* het is de bangmaker van Rochussen ook, die hier toont hoe oprecht bang hij zelf was; maar zij die Multatuli bombast verwijten, mogen toegeven dat hij ook in dat opzicht hier zijn meester vond.

Multatuli verloor het proces, waarin Mr. Faber, zijn advokaat, de hoge waarde van Mr. Jacob van

Lennep bleef eren, terwijl de slechte reputatie van de gewezen assistent-resident van Lebak door Mr. De Koning, Van Lennep's advokaat, ongegeneerd in het geding werd gebracht. Prof. Geyl acht de uitspraak van de rechtbank in dezen echter niet het laatste woord. Neen, dat bevond zich, voor mijn gevoel, in de Memorie van Grieven, waarin stond dat het „schrander en koel berekenend talent" van de één het „machtig maar goedgeloovig genie" van de ander overwonnen had [1]). Prof. Geyl is zo positief niet, al bouwt hij dan niet op de rechtbank. „Ik zou evenwel als rechter in dit moreel geding den moed missen", zegt hij, „vonnis te wijzen op zoo schaarsche grond". Dat is jammer, want het zou de mannelike eigenschappen van prof. Geyl gesierd hebben als hij die moed nu maar wèl bezeten had, hij die Multatuli zo'n „zielig gebrek" daaraan verwijt.

Wat prof. Geyl in Multatuli's gedrag nu weer tegenstaat, is namelik een noot van zijn brochure *Over-Vrije-Arbeid,* waarin hij zonder nuances zegt dat Van Lennep hem geld aangeboden had. Dit was waar: maar het was het aan Van Lennep toekomende deel van de *Havelaar,* een vriendelikheid dus, waar

[1]) *Door Van Lennep zelf in een brief na het proces aan Multatuli geciteerd. Leven van Mr. Jacob van Lennep II, blz. 187.*

Multatuli alweer volstrekt geen rècht op had, terwijl zijn noot deed denken aan een poging tot omkoping. Mooi is dit niet; al zal dit aanbieden van geld als een pleister op de wond hem gegriefd hebben, — en al lijkt deze hele geldaanbiederij wel erg op het bewijs dat Van Lennep zelf nodig had dat geen „winzucht" hem dreef; al was bovendien het aannemen van dit douceurtje wellicht een douceurtje voor Van Lennep's eigen geweten geweest. Multatuli misdroeg zich dus hierin; in deze faze van de strijd wordt alles al gauw onverkwikkelik, zoals dan ook de konklusie van prof. Geyl — na diens onmoed tot een uitspraak — luidt. Maar om bij ruzies tot konklusies te komen van onverkwikkelikheid, hoeft men geen onderzoeken in te stellen met de bezinning van de historikus.

Van Lennep's *Open Brief* had Multatuli zelf echter getroffen. Er stonden dan ook gevoelvolle dingen in: „Ik heb jegends u geen wrok; ik blijf hoog opzien tegen uw ongemeen talent, ook daar waar gij het misbruikt: en ik heb eerbied voor het ongeluk". Hoe belachelik sommige van die verklaringen ook klinken voor wie er de eerste brieven aan Van Hasselt naast denkt, Dekker moest herinnerd worden aan Van Lennep's persoonlike vriendelikheden, en hij had — hij héèft — die andere brieven nooit ge-

lezen. Hij beantwoordde de *Open Brief* met een persoonlik schrijven. „WelEdelGestrenge Heer! Ik heb zooeven uw brief gelezen. Ik heb den Max Havelaar niet verkocht, en wat waar is, moet winnen. Maar 't is niet dàt wat ik u wilde zeggen. De hoofdindruk dien uw schrijven op mij maakte is deze: Gij en ik zijn te goed om Publiek te amuseeren met een assaut. Wat ik doen zal weet ik nog niet. Antwoorden kàn ik, maar ik ben beschaamd over het „mooi!" dat ik wacht. Uw brief is ook „mooi". 't Doet mij 't effect alsof twee fatsoenlijke menschen onaangenaamheden hebben in een kroeg. Ik zelf heb gezegd: „ik zal mij beroepen op de publieke opinie". Ik zal dan ook wel genoodzaakt wezen dat te doen, maar ik verklaar u dat ik het ongaarne doe, en dat ik meer afkeer heb van de „galerie" dan strijdlust tegen u. Wat mij aandrijft u dit mede te deelen, weet ik niet. Ik volg mijn indrukken".

Voor prof. Geyl is dit schrijven een punt tegen Multatuli. „Opmerkelijke bekentenis!" roept hij uit. „Zoo Multatuli zich ergens heeft ten toon gesteld in zijn zielig gebrek aan de mannelijke eigenschappen van bezonnenheid en zelfbeheersching, dan hier". Dit moet opnieuw Holland zijn, dat aan het woord komt. Mij lijkt die brief, voor wie een béétje gevoel voor psychologiese nuances heeft, volkomen ver-

klaarbaar, en — misschien om mijn geringe dunk voor de mannelike eigenschappen in kwestie? — ik vind hem bepaald charmant. Een brief die Van Lennep niet verdiend had, maar die het gevoel dat in Multatuli voor hem was blijven leven uitnemend vertolkt. De querulant is hier als mens eenvoudig allerbeminneliksT.

Ook Van Lennep scheen het zo te voelen, altans hij antwoordde dadelik en met veel vriendelikheid. Hij eindigde met het voorstel te herhalen dat Multatuli in de noot bij *Over Vrije-Arbeid* zo vijandig belicht had. Multatuli schreef opnieuw:

„Ik was aangedaan toen ik uwe hand zag en mijn hart herinnerde zich hoe thuis ieder vrolijk was als er een brief kwam van „Van Lennep" zoo als Eduard familiair zei. Ik kan nog niet goed antwoorden, wijl er bijzaken zijn die ik goed moet overwegen... Hoe dit zij, ik wensch u mede te deelen dat ik zorg zal dragen dat gij geen verdriet meer over die zaak hebt. Dit is mijn hoofdindruk. De rest zal dan wel gevonden worden... Genoeg voor heden. Ik heb u eigenlijk veel te zeggen. Daarom vandaag alleen dat ik wil dat die zaak *uit* zij. — (P. S.) Het zou jammer wezen het publiek te vermaken. Gisterenmiddag reeds zei me iemand, in zijn handen wrijvende: „niet waar,

je zult ferm antwoorden, ferm hé... heel ferm!" — Dat dégouteerde mij".

Och ja, dat Multatuli „ferm" kon antwoorden, wie twijfelde daaraan? Hij zelf het allerminst; en des te sympatieker lijkt mij deze brief. Dezelfde dag, bedenkend dat Van Lennep hem verkeerd kon opvatten, schreef hij er achteraan: „Mijn briefje van zooeven was niet goed geschreven, en ik haast mij te herstellen wat er aan hapert. Wat ik schreef is waar. 't Is zoo dat mijn indruk bij het lezen van uw brief was dat ik u geen verder verdriet mogt doen. Maar nu geloof ik dat ik dit heel mal heb uitgedrukt, namelijk als een générosité. Ik hecht er dus aan u te zeggen dat *ik zelf* veel verdriet heb van de zaak, en dat ik dus mijzelf een dienst doe, door er een eind aan te maken. Er zou valschheid in liggen iets te doen voorkomen als eene soort van edelmoedigheid wat au fond eigen smaak is". — Ik weet niet of prof. Geyl deze brieven ook bij de onmannelike rekent; ik vind ze alweer uiterst sympatiek en behorend tot het verkwikkelikste uit de hele Van Lennep-Multatuli-historie.

Dekker had herhaald dat hij de zaak uit wilde hebben, „finaal uit", maar de verklaringen die hij wilde dat Van Lennep in het publiek zou doen, stonden Van Lennep niet aan, en het appèl na het

eerste proces aangetekend, werd in Mei 1862 voor het Gerechtshof van Noord-Holland gehandhaafd. Dekker, die ontevreden was over zijn advokaat, zou ditmaal zelf pleiten. Hij was een voortreffelik spreker, al meent Van Deyssel waarschijnlijk terecht dat hij een prediker was en geen advokaat; hij deed echter ongeveer niets, en het vonnis werd bekrachtigd. „Wat mijzelf aangaat", schreef hij aan Tine, „voor het hof betuigde ik kortelijk dat boek niet aan den heer v. L. verkocht te hebben. Betoogd, bewezen, gepleit heb ik niet. Voor de zitting reeds ontwaarde ik dat voorzitter stokdoof was, en bovendien ik wist... kortom, ik was misselijk van de zaak en dat ben ik nog. Toch voel ik mij verplicht te erkennen dat het Hof, na mijn dédain om de zaak behoorlijk uit te leggen, niet anders beslissen kon dan het gedaan heeft". — Van Deyssel veronderstelt dat de merkbare antipatie van het Hof Multatuli een neurasteniese inzinking bezorgde [1]); het is niet on-

[1]) *In de 2e herziene druk die van Van Deyssel's Multatuli bij Brusse uitkwam in 1922, en waarin het materiaal uit Het Leven van Mr. Jacob van Lennep (1909) dus verwerkt had kunnen zijn, werd ook ten opzichte van deze zaak aan de lezing van 1891 niets veranderd. De heer Van Deyssel is bij de bezadigde sympatie voor Multatuli van zijn jeugd, en zijn supposities gebaseerd op onvoldoend materiaal, gebleven.*

mogelik, maar hij had aan Tine ook geschreven: „Die zaak met v. L. verveelt mij" — en zijn „misselikheid" lijkt mij *evenzeer* in verband te staan met zijn behoefte die zaak „uit" te hebben, als met de indruk die het Hof op hem maakte. In die indruk trouwens kon voor hem vervat zijn: de onmogelikheid Van Lennep met vuur aan te tasten tegenover een dergelijk auditorium.

In ieder geval bewees hij dat het hem ernst was met dat „uit", toen hij in Januari 1863, dus een halfjaar later, de brief kreeg van Mr. Feisser, advokaat te Groningen, die hem raadde Van Lennep nogmaals te vervolgen, ditmaal voor het „advokatenbriefje" waarin de akte van cessie gevraagd werd, d.w.z., waar Van Lennep als jurist weten moest dat hij die akte niet nodig had maar een *volmacht*, er een strafzaak van te maken wegens oplichting en Van Lennep op de eed te vorderen. Multatuli ging hier niet op in.

Des te beter begrijpt men hierna dat hij zich het zedelik recht toekende, een jaar later weer, zoniet voor zichzelf dan toch voor zijn gezin, opnieuw aan Van Lennep te schrijven en nu op diens oude voorstellen in te gaan. De brief is kort en waardig. „Hoogedelgestrenge Heer! Mijne vrouw en kinderen lijden gebrek, en het is deze omstandigheid die mij dwingt Uhoogedelgestrenge te verzoeken mij alsnog

in het bezit te willen stellen van de gelden welke zijn overgewonnen op het door Uhoogedelgestrenge gereserveerde gedeelte van den Max Havelaar. Met hoogachting heb ik de eer te zijn, Uwhoogedelgestrenge Dienstwillige Dienaar Douwes Dekker". — Hij gaf daarmee ook te kennen dat hij Van Lennep in het financiële altans niet voor een oplichter hield. Van Lennep antwoordde vriendelik maar vroeg een bewijsje dat dit laatste inderdaad niet het geval was geweest. „Niet voor het publiek, waar ik mij evenmin aan stoor als gij het doet, maar voor mijn kinderen en kindskinderen (men ziet, ook hier de familie — E. d. P.), wien ik gaarne het bewijs wilde nalaten, dat geen vlek van baatzucht op mij kleeft, verlang ik van u een schriftelijke retractatie van die beschuldiging. Zend mij die opgesteld zooals uw hart u die opgeeft, en zooals gij ze in mijn geval zoudt willen ontvangen..." Prof. Geyl zegt dan: „Dekker antwoordde onmiddellijk en gaf alle gevraagde verklaringen, met meer ijver dan noodzakelijk schijnt". In deze bij-overweging altans, verschil ik weer van mening met hem, of de psychologiese nuancering gaat hier bij mij weer voor de mannelike gedragslijn. Van Lennep's formule: „zooals uw hart u die opgeeft" enz., was even vriendelik-en-handig tegelijk als eigenlijk alles wat hij tegen Multatuli sprak of

schreef. Gegeven Multatuli's karakter, moest deze hem nu met warmte satisfaktie geven; en alweer, ik vind dit van Multatuli charmant.

Met het geld kwam de laatste brief van Van Lennep en daarin nog een nabetrachting, waarin men 's mans loosheid nogmaals bewonderen kan: „Uw advocaat verdiende... ik zal niet zeggen wat, in plaats van honorarium, dat hij u tot procedeeren heeft aangezet in een zaak die gij, al hadt gij van den moreelen kant nog zoo groot gelijk gehad, juridiek altijd verliezen moest".

In *Het Leven van Mr. Jacob van Lennep*, dat verder de hele brief geeft, is dit ene zinnetje geschrapt[1]).

[1]) *Men vindt de brief kompleet in Multatuli's Brieven 2e druk, deel IV, op blz. 180.*

Ik heb afschuwelijk lang over deze zaak gedaan; en niet zonder verveling. Maar dat is de ellende van dit bedrijf: toelichten, weerleggen, — men moet daarvoor met „bewijzen" aankomen, korte samenvattingen zouden als te autoritair worden betwijfeld. En het was toch zo'n bekende zaak (hoewel niet zó bekend als Lebak). Blijkbaar ook nog altijd verkeerd bekend. Aanleiding tot mijn onderzoek was het artikel waarin de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* het boek van Dr. Julius Pée behandelde en waarin, met groot vertoon van kennis — die „kennis van zaken" die ook Victor E. van Vriesland zo nodig vindt — aan Dr. Pée verweten werd dat hij geen melding had gemaakt van Multatuli's akte van cessie aan Van Lennep, welke akte in het artikel dan breed wordt ontplooid, terwijl ook dat zinnetje van „Het boek behoort u; mag ik het vertalen?" natuurlik verpletterend wordt geciteerd. „Wat weet zo'n artikelman het goed", dacht ik, „en trouwens, wat had hij goed of slecht te weten? Hollander zijnde in de zin die het Lubbesschap eraan verleent, zou Multatuli immers in ieder geval ongelijk bij hem hebben

gehad". Deze artikelman in het vluchtige en goedkope, of prof. Geyl in het subtiele en historie-verantwoorde, het is hetzelfde, waar het Multatuli's gelijk betreft. Diè man zou gelijk hebben voor een „bezonken" hollands oordeel?

Hij was daarvoor immers veel te veel een querulant. En Van Lennep... ik zou mij slecht van mijn taak gekweten hebben, als de treurige rol die Van Lennep in deze zaak gespeeld heeft, mij hem had doen voorstellen als een onaangenaam iemand. Integendeel, Van Lennep was de aangenaamste, aantrekkelikste, prettigste Hollander (ik zei dit alles al) die Multatuli had kunnen ontmoeten, in menig opzicht wat men een „schat van een man" noemt. Dat was Potgieter ook — die weer Hollander was op een manier die hem ten enemale voor Multatuli afsloot. Maar Van Lennep en Multatuli voelden warm voor elkaar, een komplikatie die zich tussen Potgieter en Multatuli nooit voordeed, — en toch belette dit Van Lennep niet om de man die tegen zoveel hindernissen moest oproeien en er maatschappelik zo ellendig voor stond, de grootste ontgoocheling te bezorgen die men hem bezorgen kòn, bij zijn debuut al in de literatuur. De querulanterigheid neemt daar niets van af.

Het kurieuze is echter dat Multatuli nooit de rol door Van Lennep gespeeld werkelik heeft doorzien.

Dat er iets ellendigs in was, en bleef, ook voor hem, staat vast, maar wat precies heeft hij nooit volkomen beseft. In een brief van 4 September 1866 over Van Lennep schrijvend aan Busken Huet, zegt hij weinig goeds van hem, maar schildert hij hem meer af als iemand die dom-slim had gehandeld en dit achteraf niet bekennen wilde en „liever doorgaan voor scherpziend valsch", dan als iemand die inderdaad iets in die trant geweest zou zijn [1]). Zelfs in dit schrijven van 1866 is Multatuli, bij al zijn hervonden wrevel tegen Van Lennep, de naïeve van de twee, degeen die beetgenomen *blijft* [2]).

Men stelle daartegenover dit zo bezonken hollandse oordeel weer, door een vriend van Van Lennep geuit, toen deze (na de brieven die prof. Geyl onmannelik

[1]) *Brieven van Multatuli, 2e druk, deel VII blz. 98.*

[2]) *Vgl. ook noot 8 van de Havelaar, die zoveel jaar later (in 1875 of 1881) geschreven werd: „Toen V. L. begon zich met de Havelaarszaak intelaten, was-i oprecht. Maar gaandeweg begon hij berouw te voelen, en z'n zwakheid nam zóó de overhand dat-i weldra liever mij verraadde — 't moet hem zéér gedaan hebben, want slecht was-i niet! — dan in zijn kring doortegaan voor 'n beschermer van 'n zaak die, zeer ten onrechte, werd uitgekreten voor iets revolutionairs".*

vindt) zich waarschijnlijk weer zachter over Multatuli uitgelaten had: „Wat ge mij van Douwes Dekker schrijft, is zeker curieus. Laat nu echter, wat ik u bidden mag, uw goede hart evenmin als uwe bewondering van 's mans letterkundige talenten u niet verleiden, weer met hem op eenen meer vertrouwelijken voet te geraken. Ik voor mij ben overtuigd, dat hij geen oneerlijk man is, ook niet tot eigenlijk gezegde laagheid in staat — integendeel, zijn trots zal hem meer dan zijn intriguegeest benadeelen — maar hij behoort tot die soort van menschen van welke men bij veel genot en genoegen op enkele oogenblikken, op den duur eigentlijk slechts last en wrevel ondervindt. Het zijn mannen die de ongunstige zijden van het vrouwelijk karakter bij de hunne gevoegd hebben, grillig, overgevoelig, buitensporig in hunne eischen van vriendschap en opoffering, in 't kort er is op den duur niet met hen om te gaan, of men moet altijd opzitten en pootjes geven"[1]). — „Deze karakterteekening is verre van onjuist", voegt Dr. M. F. van Lennep eraan toe. Neen, zeker niet. Zij is precies zo juist als waartoe een zekere geborneerde bedachtzaamheid reiken kan.

Word geen dupe van wat hij aan bewonderens-

[1]) *Leven v. J. v. L. II blz. 189 voetnoot.*

waardigs heeft en blijf je dekken tegen de querulant. De heer die in de *Haagsche Post* het stukje over Saks-en-mij schreef, zei het eigenlijk net zo: waarschijnlijk had ik „nooit een vurig kunstenaar ontmoet, die eenzelfde *verregaande* ijdeltuit en woordverdraaier was als Dekker. Wie een dergelijk (betrekkelijk zeldzaam) mensch niet van haver tot gort heeft gekend, kan onmogelijk bevroeden, welk een engelengeduld zij hebben gehad, die het met Multatuli uithielden, zelfs gegeven zijn onmiskenbaar betooverende eigenschappen als men met hem sprak. Wie Multatuli recht wil doen, zal..... van (hem) moeten houden niet alleen op de wijze, waarop Du Perron van hem houdt, maar nòg meer overgegeven: b.v. door ook nog — zooals wij doen — aan te nemen, dat de ambtenaar Dekker in geldnood op zijn beurt wel degelijk „gekneveld" heeft (maar rijke Chineezen en geen arme Javanen!)", enz. — Ik zou inderdaad weinig bezwaar hebben deze knevelarij in mijn liefde op te nemen, als ik maar voldoende grond — historiese grond! — ertoe bezat; zoals de zaak zich nu laat aanzien lijkt dit masochisme mij niet onvermijdelik. En naast de velen met wie Multatuli zich gebrouilleerd heeft, staan de velen die tot zijn dood toe zijn vrienden bleven, die zijn lastige kanten dus voor zijn betoverende hebben kun-

nen vergeten : Vosmaer en Sikko Roorda van Eysinga, Zürcher, J. N. van Hall, W. A. Paap en zoovele anderen. Hun engelengeduld zal zich behoorlik beloond hebben gezien, bij een mens die nog zeldzamer was dan de geachte spreker zegt. Dat hij later steeds meer verbitterd werd, steeds overgevoeliger en dus lichtgeraakter, dat deze overgevoeligheid — hoewel alweer begrijpelijk genoeg — hem niet volop in het gelijk stelde in zijn konflikten met de Multatulikommissies bijv. en zijn grieven tegen prof. Kern, het is overbodig het te ontkennen. In Nieder-Ingelheim, op het laatst van zijn leven, was zijn gevoeligheid zo groot dat hij haast niemand meer wilde zien, en ook dit lijkt een logies gevolg van het *soort* grootheid dat hij tot het uiterste nastreefde. Alleen : wanneer men, als zijn eerste ondervinding in de letterkundige wereld, het geval met Van Lennep ziet zoals ik het doe, moet men toch voor het minst toegeven dat deze querulant de nodige pèch heeft gehad !

Als ik de heer Saks was, ik geloof dat ik kans zou zien een boek vol te maken met een beschouwing van de verhouding tussen Multatuli en Busken Huet, die, hoewel met veel minder slimheid en veel meer stijfheid bij Huet dan bij Van Lennep, op een bijna even groote ontgoocheling en een zeker even groot

misverstand tussen Multatuli en Holland uitloopt. Ook Potgieter, vaderlike en vermanende schaduw van Huet in dit verband, zou dan niet gemist mogen worden. In Potgieter bereikt Holland echter het stadium, waarin van geen misverstand ten opzichte van Multatuli sprake meer kon zijn, omdat ieder verstand van meet af aan ontbrak. Deze man, die — de heer Saks zegt het en zo ooit dan zou men hem hier op zijn woord, d.w.z. zonder het minste citaat tot bewijs, geloven — die, al was het dan in het geheim van de verborgen briefwisseling en niet in het openbaar, zo krachtig op Holland kon afgeven ook, erger nog dan Huet, was te goed-hollands voor het temperament van de man van Lebak; dit temperament hinderde hem zelfs zo erg in Multatuli's geschriften dat hij ook het talent daarvan alleen met een pruimemondje kon toegeven. De allerlaatste woorden die hij aan Huet in Indië zou schrijven, als het ware de afscheidsgroet vóór zijn dood, was een bejammering van Vosmaer, wiens bewondering voor Multatuli nu toch alle grenzen scheen te overschrijden [1]). Maar men scheide toch de mens hier van de letterkundige. Potgieter had zich zó presbiet gestaard op de historie en onze gouden eeuw, dat hij het

[1]) *Brief van 18 Juni 1874.*

bliksemend nieuwe in Multatuli's genialiteit niet zien kon; is geen reden om hem menselik iets te verwijten. Zijn antipatie was zuiver en geborneerd als de hele man zelf, en „onverzettelik" zoals hij, volgens Huet, bij alle takt en vriendelikheid in wezen was; men moet Multatuli toegeven dat hij, op enige reakties na in verband met wat Potgieter voor zijn gezin deed, deze letterkundige leider heeft genegeerd als ware al zijn proza en poëzie in het samojeeds geschreven. Hij, Multatuli, was, anders dan Potgieter en Bakhuizen van den Brink, om de dood *niet* van hollandse potaard. Tussen hem en Potgieter dus geen breuk, ontgoocheling, ruzie, verraad: antipatie op het eerste gezicht, kompleet en verlammend.

Er zijn mensen die zich bezorgd maken over het symptoom dat een tijdgenoot van Multatuli als „Nederland's grootste historikus" Robert Fruin zich, in zijn werken altans, nooit over hem heeft uitgelaten. Men haalt dan de volgende woorden aan uit een brief van Fruin aan Luzac van 13 Juli 1860, aanhaling die men weer dankt aan de studie over Fruin door Dr. W. G. C. Byvanck [1]):

„..... Met vriendelijk dankbetuiging den Max Havelaar terug. Het is gevaarlijk voor een auteur als

[1]) *De Gids, April 1899, blz. XXI.*

hij zoo geroemd wordt: al ligt valt hij dan tegen. Mij ten minste is het boek van Multatuli erg uit de hand gevallen. Het is wel niet tegen te spreken dat het flink en boeiend geschreven is, maar het boezemt niet veel achting voor den schrijver in. Zelden heb ik zulk een ingenomenheid met zichzelven aangetroffen als bij Max Havelaar. De schrijver is in verrukking met alles wat zijn held doet en denkt, en het is toch al vrij duidelijk dat de held niemand is dan hij zelf. En dan nog wat een wild doorslaan! Ik kan mij ligt begrijpen dat het Indische gouvernement aan zulk een ambtenaar gaarne het gevraagd ontslag verleend heeft. Hoe is het mogelijk dat iemand als Veth zoo schrijven kan (in de Gids) over zulk een boek!"

„Men bemerkt duidelijk den weerzin", meent Byvanck terecht. Prof. Kernkamp echter, deze aanhaling aanhalend in *zijn* studie over Fruin [1]), moffelt — vreemd genoeg — eerst de laatste zin weg, om daarna te zeggen dat het hem gewaagd voorkomt uit de koele toon van dit schrijven af te leiden dat Fruin ongevoelig voor de *Havelaar* gebleven zou zijn. „Niet bewonderen noch verguizen, maar begrijpen"; met deze spreuk van Spinoza, die Fruin zich tot levens-

[1]) *Van Menschen en Tijden I, blz. 104—105.*

leus schijnt te hebben gekozen, meent prof. Kernkamp aannemelik te kunnen maken dat de weerzin zo groot niet was, integendeel: „Sommige menschen — en voor zulk een houd ik Fruin — uiten zich koeler, naarmate hun verstand zich schrapper heeft moeten zetten om aandoening te overwinnen".

Het is beminnelik van prof. Kernkamp dat hij op deze wijze een zeker onvermogen wellicht, een zekere oppervlakkigheid ongetwijfeld, in de grote Fruin heeft trachten goed te praten, en dat uit die goede daad dan ook weer wat goeds afstraalt op de weerzinwekkende Multatuli. Maar historieser dan hij, voor deze keer, weiger ik hem te geloven, vooral na dat weggemoffelde zinnetje. Er is geen struisvogelpolitiek nodig om Fruin met Multatuli te verzoenen, om de doodeenvoudige reden dat de een de ander niet nodig heeft om zijn waarde te bevestigen. Ik ben ervan overtuigd dat Fruin een heel wat groter historikus is dan Potgieter een schrijver, maar hun weerzin voor Multatuli verklaart zich zeer gemakkelik uit éénzelfde hollandse burgerherendeftigheid. Zou er nog verder naar een evenwicht gezocht moeten worden in al deze opinies, dan vind ik die weer voldoende in het feit dat Multatuli zich ook nooit over Fruin heeft uitgelaten. Noch in zijn publieke geschriften, noch in zijn brieven.

Overigens, wanneer het feilloos doorzicht van Fruin moet blijken uit die opmerking dat hij zich begrijpen kan „dat het Indisch gouvernement aan zulk een ambtenaar gaarne het gevraagd ontslag verleend heeft" — want dit vooral schijnt prof. Kernkamp „bizonder knap" van hem te vinden, voor die tijd — dan mag men zich, zèlfs de tijd in aanmerking nemend, met een hollandse knol voor een citroen afgescheept achten. Zèlfs Droogstoppel had dat begrip, en die was ook van 1860. Als ik ooit één juist ding beweerd heb, dat ik voor mijzelf altans duizendmaal bevestigd vond, dan dit: dat de hollandse overwogenheid, de hollandse bezadigdheid, 9 op de 10 keer bestaan uit kinderachtigheid. De ware Hollander heeft een zo scherp vermogen om te onderscheiden tussen vrolikheid en ernstig overleg dat hij zich ongelukkig voelt wanneer die dingen niet „streng gescheiden" blijven: hij wenst vooraf gewaarschuwd te worden wat op het programma staat, om zich daartoe voor te bereiden gelijk voeglik is. En als het erop aankomt om ernstig een zaak te wegen, van alle kanten te bekijken, een rustig overwogen inzicht te uiten, men kan er gerust op zijn dat hij zich in één ding niet vergissen zal: in de toon waarop hij uit zal brengen wat volgens programma van hem verwacht wordt. Voor één komedie werd de Hollan-

der door zijn temperament geboren akteur: voor de schijnwijsheid. Luister naar de stem, naar de voordracht van een gezelschap Hollanders, samengeschaard om een zaak „van verschillende kanten te belichten": niet één die op een buitenstaander (iemand die bijv. alleen turks verstaat) niet de indruk zal maken van een ongemeen vroed man. Ik heb deze komedies persoonlik te vaak bijgewoond om lichtvaardig te schrijven over een zo ernstig onderwerp. En als men dan gestenografeerd zou lezen wat die overwogen stemmen, zo beheerst van toonaard en uitspraak, te berde hebben gebracht: hoeveel zal erbij zijn dat zich niet voordoet als zwaarwichtige banaliteit? En wat een remmende uitwerking hebben zulke bijeenkomsten meestal ook, bedoeld als zij toch waren om de meest stimulerende slotsommen tevoorschijn te roepen.....

Om tot Fruin terug te keren, wanneer hij zich in zijn geschriften niet over Multatuli uitliet, het zal geweest zijn omdat zijn feilloos oordeel met een zo vreemd man verlegen zat. Om Fruin's *instinkt* gelijk te geven, zou Multatuli niets hebben mogen zijn dan een „schreeuwer", — en Multatuli's andere gaven sprongen te zeer in het oog, ook in het feilloze van Fruin. Men heeft een kleine kontrole hierop, als men het oordeel leest van Fruin over Bakhuizen

van den Brink. Het is duidelik dat hij deze wildeman als genialer heeft moeten erkennen dan zichzelf — tenslotte, zij hoorden tòch bij elkaar, zijnde van één vak en staande aan dezelfde kant, in dit vak. Zijn eindoordeel is: „ik heb zijns gelijke nooit ontmoet". Niettemin kan men verschillende plaatsen aanwijzen waarin hij, zelfgenoegzame Hollander immers, zich duidelik een beter mens, een beter „lever" altans, acht dan de wilde „Bakkes".

Deze zelfgenoegzaamheid à la Potgieter en Fruin is, voor wie Multatuli bewonderen, iets minstens even ellendigs als Multatuli's ijdelheid voor wie hem haten. En wanneer de zelfgenoegzaamheid die zich tot „begrijpen" zet op voorschrift van Spinoza, ons uitlegt dat Multatuli geen bewondering verdient, dan blijft zij in gebreke ons uit te leggen: 1° waarom dit begrijpen in allerlei andere gevallen wèl in bewondering ontaardde; 2° wat dat zonderlinge in Multatuli dan toch was, dat bij zovelen bewondering heeft weten te wekken. Dit laatste vooral dient opgenomen te worden in het begrijpen à la Spinoza, lijkt mij. Maar ik vraag mij af of al deze bezadigdheid niet een *speciale* bezadigdheid weer is: die van de „historiese bezinning" waarover al meer sprake is geweest.

Wanneer de hollandse historici het zo ver hebben gebracht dat zij de genialiteit van een Bakhuizen van

den Brink aanvaarden kunnen, misschien kan de overtuiging van een paar letterkundigen hun nuttig zijn, wanneer die letterkundigen verklaren dat Multatuli geen haar minder geniaal was dan Bakhuizen, allerminst iemand was van „geringer maat". Integendeel, men kan zeggen dat Multatuli zich op *zijn* terrein vollediger gerealiseerd heeft dan de ander; al is dit een argument dat mij zelf antipatiek is. Maar voor hen die dergelijke resultaten nodig hebben, ook als het bewijs genoegzaam elders geleverd werd, — voor hen bijv. die het gave en omvangrijke werk van Fruin meer laten wegen dan het meeslepende maar fragmentariese van Bakhuizen, moge het klinken [1]). Vóór Huizinga, forser dan Huizinga, heeft Bakhuizen van den Brink de hollandse aard gekenmerkt als burgerlik; en mèt Multatuli behoort hij tot de grootste Hollanders, wanneer men een plaats

[1]) *Dat het werk van Bakhuizen „een torso is gebleven", prof. Kernkamp verklaart het aldus: „Hij miste den prikkel der ijdelheid..... Eerzuchtig was hij, niet ijdel; ware hij een weinig ijdeler geweest!" Terwijl de ijdelheid van Multatuli, ook als prikkel, immers vaststaat. — Natuurlik zal vandaag of morgen iemand zich beroepen op het gezag van Van Deyssel, die als tachtiger Multatuli niet tot de „werkelik groten" rekende van zijn vak, en Zola wel. Men raakt niet uit de vergissingen.*

onder de grootsten gunt aan hen die niet onder de „praktici" kunnen worden gerangschikt. En men kan immers ook in een handomdraaien waar maken dat Multatuli oer-hollands was juist om zijn konflikt met Holland; hij was het dan niet minder dan die andere *homo pro se* die even fel gekankerd heeft tegen Holland: Erasmus. O, Hollandverketterende Bataven!..... Het is tegenwoordig zo makkelik de dingen te doen verkeren in hun tegendelen: de agressieve man is de onzekerste, de Hollandverguizer de ergste Hollander, de zenuwlijder de kalmste — o neen, dàt heeft men bij Multatuli nog niet beweerd. Maar gelegenheid voor dit spelletje is er te over bij dit „vat vol tegenstrijdigheden", met zijn revolutionair temperament, zijn liberaal hart en zijn hoofd vol gezag.

Wat mijn eigen kankeren betreft, ik kom daar vanzelf toe wanneer ik Jan Lubbes tegenover Multatuli stel; bij soortgelijke konflikten, bij het onvermogen van „de" Hollander om bepaalde waarden (die van de hartstocht vooral) te erkennen, vind ik de argumenten die ik leverde en een wellicht onuitputtelike voorraad in mij om bij andere gelegenheden te leveren. Maar wanneer ik zie naar de kollektieve manifestaties van deze tijd, dan sta ik zonder voorbehoud naast Huizinga's waarderend betoog

voor ons burgerlik karakter; als het aan de hollandse bezadigdheid te danken is dat wij nog leven in een vrij land en niet in Hitler-Duitsland, dan duizendmaal lof aan Holland. Dan ben ik zelfs bereid de God van Holland te danken dat hij mij onder zijn hoede nam door mij in een hollandse kolonie geboren te laten worden en niet bijv. in Kamerun. Het zou mij laf en ondankbaar voorkomen om, in deze tijd, altans dit niet toe te voegen aan de ontboezemingen anti, die mijn pleidooi voor Multatuli mij heeft ontlokt.

MULTATULI EN BUSKEN HUET.

Tussen Multatuli en Busken Huet waren de aanrakingspunten groot genoeg om kontakt en wrijving tengevolge te hebben. Huet was een strijder immers ook, polemist, oppositiefiguur op zijn manier; leek volgens de heer Saks soms wel twee generaties jonger dan Potgieter; ook waar hij Multatuli niet zetten kon, hij zag zich gedwongen diens genie te bewonderen. Zelfs na hun breuk, scheiding, verwijdering, wat men het noemen wil, schreef Huet over Multatuli, ook als persoonlike herinnering, tegelijk zijn lovendste en zijn beste bijdrage. Wanneer men hun korrespondentie nagaat, vooral wanneer men, door de brieven van Huet (die helaas veel minder volledig zijn) tussen die van Multatuli te lezen, probeert het duo te herstellen, merkt men dat zij elkaar eigenlik nooit hebben begrepen. Huet wilde Multatuli helpen, omdat hij zijn literaire en misschien ook zijn menselike waarde nu eenmaal zeer hoog aansloeg, persoonlik heeft hij hem nooit werkelik gemogen. Multatuli, spontaner, exuberanter, harteliker, zendt telkens een golf van sympatie naar Huet en moet merken dat de ander heel erg gesteld is op zijn

grenzen. Als Huet begint zich met Multatuli's persoonlike omstandigheden te bemoeien, is hij eigenlik al kompleet in zijn juiste positie. In Augustus 1864 schrijft hij aan Kneppelhout of het deze niet mogelik is een weekgeld aan mevrouw Douwes Dekker te sturen, „die in den letterlijken zin des woords menigmaal gebrek lijdt", en voegt er onmiddelik aan toe: „Dat gij in geen geval iets voor haren *echtgenoot* zoudt willen doen, begrijp ik. Multatuli is een onhandelbaar schepsel; erger misschien. Doch: *il a bien mérité de la patrie* en daarbij is hij een forsch en oorspronkelijk litterarisch talent. Twee redenen voor ééne, heb ik tot mij zelven gezegd, om, terwijl men *hem* op Gods genade laat rondscharrelen, U en anderen op te wekken tot het doen van eenig goed aan haar". En in de brief, waarin hij deze poging bij Kneppelhout aan Potgieter verklaart — en herhaalt, zegt hij: „Gij zult van mij wel willen gelooven dat ik Multatuli niet uit kan staan. Ook zou ik geene moeite willen doen om *hem* te ondersteunen. Doch met *haar* is het een ander geval, en ik heb een voorgevoel dat ook gij er zoo over denkt". Wat het geval bleek te zijn, zodat Tine in Potgieter haar voornaamste ondersteuner kreeg, naast Van Vloten. Ik wil aan de braafheid van deze heren in de aangelegenheid niet tornen, maar voor de psycho-

logiese nuance mag misschien opgemerkt worden dat het een zachte machtswellust geven kan de vrouw te ondersteunen van een man die men haat en die zelf niets meer voor haar vermag. De gevarieerdheid waarin het „voor *haar*, niet voor *hem*" zich laat uitdrukken, zal niet weinig bijgedragen hebben tot Multatuli's overgevoeligheid in deze en andere komité-kwesties.

Huet intussen kwam op zijn principes terug. In Februari 1865 ging hij op een toenadering van Multatuli's kant in; door hem kreeg Multatuli zijn grotesk maar prakties nog o zo te pas komend korrespondentschap uit Coblenz aan de *Opregte Haarlemmer*. Het is zelfs duidelik dat Huet zich inspant om voor hem te vinden wat hij kan; maar tevens houdt hij de lijn strak, en als Multatuli tenslotte boos wordt en hem zijn „stijve briefjes" verwijt, heeft hij het, wat het akcent van zijn hulpvaardigheid betreft, dubbel en dwars verdiend. De volgende staaltjes van hun verhouding, ook door de heer Saks toegelicht, zijn typerend. Als Multatuli Huet schrijft dat hij snakt naar enige rust om weer goed te kunnen werken, nodigt Huet hem uit een maand bij hem te komen logeren. Tegelijkertijd schrijft hij aan Potgieter: „De toestand van dien man is eene tragedie. Ik peins alweder op nieuwe middelen om

hem van dienst te zijn; waarvan het voornaamste is, dat ik hem voor den tijd van eene maand bij mij te logeren gevraagd heb. De vraag is evenwel, of hij dat voorstel aannemen zal. *Neemt* hij het aan, dan zal de vraag zijn: „What next?" Doch die dan leeft, die dan zorgt". (15 Augustus 1866.) Vier dagen later: „Van Douwes Dekker ontving ik tot op dit oogenblik geen antwoord: is dat voorteeken, volgens u, goed of kwaad? Illusiën heb ik niet omtrent dien man; alleen maar, ik kan het denkbeeld niet uitstaan, dat onze nieuwe hond Veldheer *geen* honger lijdt, en Multatuli wèl. Een ander motief heb ik niet. Komt hij, ik zal het verdragen; komt hij niet, des te beter".

Natuurlik had Huet volkomen recht tot deze zelfanalyse, deze..... hollandse oprechtheid. Hij schreef over Multatuli, een man die hij zelf bewonderde, en niet over de een of andere cousin pauvre, maar toch — als hij het nu eenmaal zo voelde, waarom niet? Het is niettemin een geval, waarin men met vreugde ziet hoe Multatuli (onwetend, hoewel misschien niet onvoelend) „in zeer humane bewoordingen", volgens de formule van Huet, voor het logeren bedankt. Huet antwoordt: „Wilt gij liever niet bij ons komen logeren? Het zij zoo. Wij zouden U hartelijk ontvangen, U de meeste vrijheid gelaten, en U naar ons beste

vermogen verpleegd hebben: dat verzeker ik U". — Soit. De heer Saks vindt dat dit alles niet „van overvloeiend medelijden getuigt", maar nog veel minder van „egoïstische berekening". Eén ding is zeker: dat hij Huet veel beter begrijpen kan dan ik.

Hetzelfde recht zichzelf te zijn, handhaaft Huet later in het geval dat men *zijn* geval is gaan noemen, en waarin ook Multatuli zijn gedrag heeft veroordeeld. Dit „geval" hier volledig na te gaan zou te veel tijd vergen; prof. Colenbrander heeft het, aan de hand van één toen nog ongepubliceerde brief van Huet, gedaan in *De Gids* van 1925, de heer Saks heeft Huet uitvoerig en vaak overtuigend verdedigd in zijn boek *Busken Huet en Potgieter* (bij Brusse verschenen in 1927). Om de zaak opnieuw te belichten zou men Multatuli en Huet *samen* moeten zien optreden, d.w.z. paralel en ieder op eigen houtje, in deze literair-politieke poppekast. Als men het hele gedoe in vogelvlucht overziet, krijgt men de indruk dat èn Multatuli èn Huet tenslotte de dupe geworden zijn van een groep politici: de oude Rochussen, Van Zuylen, Hasselman, die zich verbeeldden een „pen" van betekenis te kunnen gebruiken. De met gebrek worstelende Dekker, voor Huet bijna dageliks een afschrikwekkend voorbeeld, meent de heer Saks, wordt uit Duitsland naar Holland geroepen, schrijft

aan Tine dat hij de koning weer zal helpen regeren, aan Huet dat hij een ware schaakpartij speelt met de ministers, en — als altijd met hem — alles mislukt.

Huet, die van zijn kant genoeg heeft gekregen van zijn *Oprecte Haarlemmer*, vraagt Multatuli inlichtingen betreffende Indië, Multatuli geeft ze hem overvloedig, met warmte, vol blijdschap hem eindelik een tegendienst te kunnen bewijzen. Hij brengt Huet in kontakt met Rochussen, maar het is al te individueel opgevat wanneer hij later zegt dat hij hem daarheen „zond". Begrijpelik overigens weer, want Multatuli, die zich in deze historie als bondgenoot haast tegen Huet „aandrukt" (zoals de heer Saks het stelt), was van zijn kant zeker bereid Huet op te nemen in zijn sukses, wanneer *hij* geslaagd was. De toon van zijn brieven uit deze schaakpartijperiode getuigt ervan, en het was een al vrij oud luchtkasteel van Multatuli: dat hij of Huet nog eens een eigen blad zou hebben, waarin de ander dan ook schrijven zou wat hij wilde. Voor Huet zag de zaak er altijd anders uit: hij had Multatuli *inlichtingen* gevraagd, anders niet, en met Multatuli een blad beginnen lokte hem geen ogenblik aan. *Hij* wilde slagen voor vrouw en kind; het voorbeeld van de „maatschappelike schipbreukeling" die Multatuli met al zijn hoogbegaafdheid geworden was, stond

hem waarschuwend voor ogen, en verder was hij niet iemand om de tweede viool te spelen, meent de heer Saks — wat hij, meen ik erbij, met Multatuli als medestrijder, onvermijdelik en terecht zou hebben gedaan. Hij hield dus boot-af, bij alle geletterde gracieusheid waarmee hij Multatuli bedankte, en toen hij (in tegenstelling tot Multatuli) met minister Hasselman tot resultaten kwam, hield hij die voor zich. Dit recht van achterbaks of gesloten zijn, al naar men het neemt, kende Huet zich toe tegenover zijn enige en beste, zijn „waarde vriend" Potgieter, die het hem later overigens ook bitter genoeg verweet, de „waarde heer en vriend" die Multatuli in deze periode voor hem was, mocht dus zeker niet klagen.

Het noodlot van Multatuli wil, dat hij tòch klaagde, dat hij de geheimzinnigheid waarmee Huet zijn indiese „missie" aanvaard had, toch wèl kwalik nam. Een lange brief die Huet hem uit Batavia schreef en waarin Multatuli — zijn alleraardigste laatste en lange brief vol aanwijzingen voor Huet's kennismaking met Indië ten spijt, weer „waarde heer Dekker" geworden was [1]) — beantwoordde hij niet meer. Het „geval" was ook hem toen bekend geworden, en

[1]) *Brief van 18 December 1868.*

naast het recht van Huet om te handelen zoals hij deed, moet men Multatuli dan toch het recht toekennen dit geval te meten met *zijn* maatstaven en Huet verder van zijn vriendenlijst te schrappen. Er is bovendien in de brief van Huet, geschreven 6 maanden eerst nadat hij in Indië was gekomen, iets dat aan de betrapte stiekemerd doet denken; in de aanvangsregels reeds zegt hij: „... zonder mijn toedoen zijn de stukken, betrekking hebbende op mijn onderhandelingen met Hasselman, door De Waal openbaar gemaakt; den inhoud dier stukken, uit de laatste mailberigten hier bekend geworden, behoef ik niet langer voor iemand verborgen te houden". Er is iets in van: nu je 't toch weet, schrijf ik dan maar. Als de heer Saks in zijn Multatuli-boek (blz. 137) zonder meer meedeelt dat deze lange brief „door Dekker uit onvriendelijkheid zonder antwoord was gelaten", lijkt mij die voorstelling van zaken dan ook pijnlik onverantwoord. Waar de heer Saks Huet zo goed verdedigt en diens karakter tot basis maakt van zijn verdediging, zou hij Multatuli's reaktie hier even goed hebben moeten begrijpen in verband met het zijne: het verschil is hier bij uitstek een verschil in karakter inderdaad.

Uit de brieven van Huet zelf en de kommentaren van de heer Saks, prof. Colenbrander en anderen,

lijkt de „missie" van Huet nu zeer duidelik, en zoniet bepaald verheffend, toch eerder komies dan erg. Huet had zich aangeboden, meent prof. Colenbrander — maar dit blijft onbewezen, dus misschien nam hij alleen maar aan — om in Indië zo'n beetje regeringsspion te spelen ten opzichte van de schandalige indiese pers; hem werd hiervoor vrije overtocht aangeboden, waarvan zijn vijanden later natuurlik een krachtig gebruik hebben gemaakt. Maar het feit *is*, dat Huet zich reeds vrij lang geen liberaal meer voelde (één van Potgieter's grieven tegen hem) en dat hij de zogenaamd liberale malkontententenpers in Indië oprecht beneden alles vond. Wanneer men, nu nog, het peil der lieden in aanmerking neemt, die het in de indiese perswereld tot „figuur" weten te brengen (een Wybrands en een Zentgraaff zijn de onverbeterde voortzetting van een Lion uit Huet's *Java-Bode*-tijd), dan kan men zijn beginsel zonder veel moeite aanvaarden, ook als men niet met hem gelooft dat hij zich alleen maar als een gentleman gedragen heeft door zo èrg gesloten te doen. Men hoeft werkelik geen bejubelaar te zijn van G.G.'s, om iedere G.-G. meer waard te achten, en dus ook in de pers meer waard te worden voorgestaan, dan de pallikaren van de principiële scheld-oppositie, de richtinggevers met hun kompas dat nooit afwijkt van

eigenbaat, de koloniale wijzen met hun wijsheid die zoo onaangelengd uit praktiese grofheid bestaat. Het gehalte van deze „pittoresken" stond Huet tegen, hoezeer hijzelf toch polemist was geboren; tegenover hun „drek-polemiek" zoals hij het reeds noemt, hun „talent om met paardevijgen te smijten", stelde hij koppig het „fatsoen" van zijn krant. En wat zijn politieke gezindheid aangaat, hij was — evenals Multatuli — ten opzichte van een te verbeteren gezag, kultuurstelsel inbegrepen, òf een hypokriet liberaal stelsel van vrije arbeid en grotere uitbuiting in de praktijk, ongeveer wat men nu „utrechts" tegen „leids" zou noemen.

Misschien verklaart dit zelfs een deel van de antipatie van prof. Colenbrander [1]), mede-ondertekenaar van *De Aanslag op Leiden*. Wat wonderlik is, in die „aanslag", is immers dat tenslotte Utrecht en Leiden dichter bij elkaar staan dan zij het voor de diskussie

[1]) *Prof. Colenbrander vindt zelfs dat wat Huet „tot den mindere maakt van een Potgieter of Bakhuizen van den Brink is het gemis aan eigen substantie". Dit moge — in substantie — waar zijn, zo geformuleerd lijkt het bepaald onjuist. Huet heeft in onze tijd, n'en déplaise de heren Verwey, Van Eyck en Colenbrander, nog altijd op Potgieter voor dat hij heel wat leesbaarder gebleven is, wat in een auteur toch moet meetellen, zou men zo denken.*

aannemen en beide een strook tussen hun gevechtstellingen niet overschrijden, waarop het gevecht werkelik bloedig had kunnen worden: het vraagstuk namelik, niet of er *opruiend* onderwijs aan de inheemsen wordt gegeven (zo gesteld vallen de utrechtse bezwaren tegen de Leidenaren vanzelf in het water) maar of er, ten bate van het nederlands koloniaal belang *überhaupt* onderwijs moet worden gegeven. Het is voor de Leidenaren blijkbaar even hachelik geweest om de verantwoordelikheid op zich te nemen indien *ieder* onderwijs noodzakelik voeren moest tot afbreuk van ons gezag, als het voor de Utrechtenaren onmogelik was om aan te dringen op *geen* onderwijs tout court, om der lieve vrede's wille en het koloniaal belang van Nederland. Maar deze uitweiding is hier wellicht misplaatst. Een utrechtse dissertatie als die van S. J. Ottow, *De Oorsprong der Conservatieve Richting: het Kolonisatierapport-Van der Capellen uitgegeven en toegelicht* (1937) geeft overigens een wonderlik aktuele belichting ook van de koloniale politiek van 1867 — mede in verband gelezen met Multatuli's twee brochures over vrije arbeid. Zowel Multatuli als Huet (hoewel Multatuli meer dan Huet) hadden zich de woorden van de G.-G. Van der Capellen eigen kunnen maken, die men in deze dissertatie aantreft (blz. 121): „Wan-

neer ik bemerk, dat men in Nederland onder *liberaliteit* verstaat het protegeeren van Europeesche landbezitters ten koste van de inlandsche bevolking en deze, *die mij zoo dierbaar is*, geheel uit het oog verliest, om eenige speculanten en avonturiers in hunne voornemens te doen slagen, dan moet ik mij zelven voor eenen *ultra-anti-liberalen* verklaren".

Huet werd in Indië zó knap in het demaskeren van de liberale koloniale politiek als humbug (zoals hij Potgieter schreef in zijn brief van 12 September 1896), dat hij zich weldra moest noemen „iemand in wiens *credo* geen plaats is voor den armen Javaan" (brief van 17 September): een konservatief doorzicht dat tenslotte even veelzeggend is, als wanneer hij Potgieter had meegedeeld dat hij sinds zijn aankomst op Java niet meer geloofde aan bamboehutten met atap-daken. Multatuli, de fantast, heeft het tot deze knapheid nooit gebracht; zijn fantazie bleef hem in staat stellen èn de liberale humbug te doorzien èn de arme Javaan niet uit het oog te verliezen; maar hij bleek dan ook niet knap genoeg om een krant te redigeren, voor onverschillig welke partij.

Het komiese van de „missie" van Huet is echter, dat ook hij dupe schijnt geworden van politiek geharrewar tussen de konservatieve minister Hasselman

en de nieuwbenoemde liberale G.-G. Mijer. En zijn mésaventure in dezen kan men wel niet duideliker samenvatten dan hij het zelf deed in zijn brief aan Potgieter van 4 November 1868: „Hetgeen het Haagsche Dagblad met veel plegtigheid de „missie" noemt, waarvoor ik vrijen overtogt genoten heb, bestaat hierin, dat ik door Hasselman aangewezen ben aan den Gouv. Generl. om dezen te dienen van konsideratie en advies over de werking van het drukpersreglement alhier, en over de middelen om de absolute vrijheid der Indische journalistiek onschadelijk, of minder schadelijk te maken. Die opdragt, heette het, was vertrouwelijk; eene zaak tusschen den Gouv. Gener. en mij. Doch wat is mij sedert gebleken? Vooreerst dit, dat niemand anders als Mr. Pieter M(ijer) in persoon reeds vóór mijne aankomst te Batavia publiciteit heeft doen of laten geven aan het feit van den mij verleenden vrijen overtogt, en ten anderen, dat genoemde Heer zich hoogst gekrenkt acht door het mij toevertrouwd mandaat. Twee malen ben ik bij hem op audientie geweest: eens vóór zijne groote reis over Oost- en Midden-Java, in de laatste dagen van Junij, en eens na zijne terugkomst in de eerste dagen van October. De eerste maal ben ik afgescheept met de belofte, dat men nader met mij spreken zou; de tweede maal is mij

ronduit te verstaan gegeven, dat men niet met mij te doen wilde hebben".

Maar Huet schold deze G.-G. niet uit, zoals Multatuli het Van Twist deed. Men moet trouwens terwille van de billikheid konstateren dat de politieke heren voor *deze* taak zeer goed zagen, toen zij tussen de pennisten Multatuli en Huet hun keus lieten vallen op de laatste. Huet redt zich uit het pijnlike geval met de nodige filosofie: „*Mijer* heeft schuld, dat hij van het aftreden van Hasselman misbruik heeft gemaakt, ten einde zichzelven in de oogen der liberalen alhier een witten voet te bezorgen; *Hasselman* heeft schuld, dat hij mij eene boodschap heeft laten verrigten, waarvan hij wist, dat zij Mijer mishagen moest; *ik* heb schuld, dat ik dom genoeg ben geweest om een en ander niet aanstonds te doorgronden. *Ik* ben het kind van de rekening; *ik* ben dupe van de rivaliteit tusschen den afgetreden H. en den voortregerenden M." — En Multatuli, die dit alles niet precies weten kon, formuleerde zijn ergernis in een verzuchting tegen Mimi: „Ik vertrouwde hem, ik zond hem naar Rochussen in de overtuiging, dat hij en ik eenzelfde schoone zaak voorstonden, en, als een lakei, zonder zich om onze zaak te bekommeren, empocheert hij een nietige fooi... fi donc!"

Voor Schadenfreude bestond overigens geen aan-

leiding. Huet, wiens mening het was dat de militaire Willemsorde geen te grote beloning zou zijn voor de man die de indiese journalistiek behoorlik zou weten te krijgen, betoonde voldoende beleid in het bedrijf om altans met overgelegde gelden naar Parijs te kunnen gaan en de rest van zijn levensjaren daar te wijden aan literaire en historiese kultuur. Wat een benijdenswaardig goed uitgezet kapitaal, de bitterheden zelfs meegerekend.

VOORLOPIG SLOT.

Het is inderdaad voortdurend een verschil van toon ook tussen deze twee mannen. De heer Saks vindt Huet's brieven effen maar aristokraties; ik vind ze geletterd en juist nogal burgerlik; wat de heer Saks aristokraties lijkt, komt mij voor de nooit geheel afgelegde deftigheid te zijn van de gewezen dominee. Het optreden van Multatuli als schrijver in onze 19e eeuw is een ontbranding die, mutatis mutandis, te vergelijken valt met de verschijning van Rembrandt tussen onze 17e-eeuwse schilders. Maar de schrijver die dan Vermeer zou zijn tegenover deze Rembrandt, zie ik niet; ik voor mij neem daarvoor zelfs geen genoegen met Huet. Het literair talent nog daargelaten, — Huet lijkt mij het maximum *talent* te vertegenwoordigen waar Multatuli het *geniale* betekent, — de ongeëvenaarde losheid van Multatuli doet hem, als men hun *brieven* naast elkaar legt, Huet domineren als een grand-seigneur een korrekt dignitaris. Maar dit gevoel heb ik bij Multatuli's brieven ten opzichte van *alle* brieven uit die tijd; als men deze lektuur ingaat, is het al spoedig of hij alleen kompleet mens is; hij alleen altans

is mens van formaat. De oppervlakkige leukheden van Van Lennep, de gestolde luimigheid van Potgieter, de uitgestreken gekultiveerdheid van Huet, de laborieuze kout van Geel, al die langzaam kronkelende snaaksheden en uit diepe broekzakken opgediepte hollandse kwinkslagen van de 19e eeuw — en daartegenover de enige man die brieven geschreven heeft, tintelend en vlug, substantieel en natuurlik, veranderlik als zijn stemmingen, nerveus maar tot in de diepste depressie elasties en weerbaar, iets waar men misschien nog niet genoeg op heeft gelet [1]). Er was soms zo weinig nodig om deze querulant en zenuwlijder volop en kinderlik gelukkig te doen zijn. Naarmate hij ouder wordt, wordt zijn verachting voor het hollandse publiek niet minder innig, maar berustender. Hij wist toen dat hij zijn revanche *niet* hebben zou. Is er beminneliker toon denkbaar in onze hele literatuur dan die in zijn brieven aan P. A. Tiele, dan sommige van zijn brieven aan Funke, sympatieker en onopgesmukter dialoog dan die tussen Multatuli en Sikko Roorda van Eysinga? Men krijgt van mij alle briefwisselingen tussen Pot-

[1]) *Men leze de brieven van Multatuli, uit zijn grootste materiële ellende, naast die van Baudelaire en van Dostojevsky (die zich er uitstekend mee laten vergelijken) om te weten wat ik precies bedoel.*

gieter en Huet cadeau voor dat ene deeltje, waarin Multatuli een tegenspeler krijgt die ongeveer partij geeft.

Niet dat de ruzie met Sikko uitblijft, maar die ruzie zelf is alleraardigst, en van beide kanten, wordt niet met taaie hoffelike tiraden van „houd me toch ten goede" en „laat mij het recht wedervaren" omslingerd. Veranderlik, dat was: charmant, hartelik, maar ook irriterend, soms alles tegelijk. Is het zó moeilik voor een dergelijk iemand vriendschap te behouden, vooral wanneer die iemand ook nog Multatuli was? Zijn *destinée* (het woord is niet precies in het hollands weer te geven) hing zwaar aan deze man, kon niet anders dan mee in de vriendschap opgenomen worden. In het minste trekje herkende men de man van zijn boeken: „Dek" en Multatuli waren één, evenzeer op elkaar gelijkend als zijn literatuur en zijn brieven het doen. Zelden was een dergelijk woord meer waar dan dat waarmee Mimi haar kommentaar van zijn brieven aanvangt: „Multatuli was zichzelf, altijd".

De dichter A. Roland Holst vertelde mij eens het volgende, dat zijn grootvader was overkomen. Deze zat eens geheel alleen in een spoorcoupé, toen aan een station een heer binnenkwam in wie hij dadelik Multatuli herkende. Op het ogenblik dat de trein

zich weer in beweging zette, stak de heer zijn hoofd buiten het raam en zijn hoed woei af. Multatuli trok zijn hoofd weer binnen met een „ongelooflik geërgerd gezicht", keek zijn medereiziger aan en zei: — Waarom geeft ù mij nu uw hoed niet? — De ander antwoordde: Dan zou ik er zelf geen hebben. — Multatuli: Ja, dat zou iedereen nu zeggen. — En hij wendde zich af.

Ik ken nog twee andere anekdoten die hem evenzeer typeren en die ik nog nooit zag meegedeeld. Het toeval van een „journalistentafel" in Parijs, waaraan ik gast was, bracht als andere gast een oude heer aan mijn zijde, type van de keurige Hagenaar, aan wie ik niets wist te zeggen tot ik hem als mijnheer Funke hoorde aanspreken. Zonder er iets van te verwachten vroeg ik hem toen of hij familie was van de uitgever van Multatuli (zo'n oude historie, nietwaar?) en hij antwoordde met een soort aangename verrassing in zijn stem: — Dat was mijn vàder! — Zo kwam hij te vertellen dat hij Multatuli zelf nog gekend had, dat hij hem zich heel goed herinnerde van als hij logeren kwam, toen hijzelf nog een jongetje was van een jaar of twaalf. — En ik zal nooit vergeten toen hij mijn moeder zo beledigde. Toen zat hij op een avond te vertellen, maar mijn moeder moest daartussendoor natuurlik

soms wel even iets tegen het dienstmeisje zeggen, en toen riep hij opeens: „Marie! als er niet naar me geluisterd wordt, ga ik weg; als ik vertel, verg ik aandacht!" Goeie hemel, wat een vervelende scène..... En een andere avond bij ons had hij hevige kiespijn, en het meisje moest naar de oude dokter, de enige die we daar in de buurt hadden, om die te halen. Maar die oude dokter lag al in zijn bed en achtte het geval niet dringend genoeg om door de sneeuw te komen; dus het meisje kwam terug met de boodschap dat mijnheer Douwes Dekker maar zolang een watje met iets erop tegen zijn kies moest doen, en dat dokter morgen heel vroeg zou komen om de pijn van meneer Douwes Dekker te verlichten. Toen hij dat hoorde vroeg hij mijn moeder: „Marie, heb je een nijptang?" — „Een nijptang, een gewone?" — „Ja, een gewone". Die was er, en daar ging hij mee naar zijn kamer, naar boven. En een kwartier later kwam hij de trap weer af, lachend en met de kies in zijn hand: „Kijk, ik heb 'm!" en hij had hem helemaal zelf getrokken. En of het meisje nu ook maar direkt nog naar de dokter terugging om hem te zeggen dat dokter morgen niet meer hoefde te komen, dat meneer Douwes Dekker zich zelf al geholpen had.

Tegenover hen, die zoiets misschien hoofdschud-

dend lezen, verklaar ik hier dat ook deze huiselike kranigheid hem nader aan mijn hart brengt; dat al deze trekjes mij meer van zijn nagedachtenis doen houden. Als mevrouw Romein ze óók op wil nemen in het „zeer sympathiek thema, dat alle menselijke mensen in het gehoor ligt en gemakkelijk wordt meegeneuried", zou ik dat bepaald erg prettig vinden. Men houdt van Multatuli of niet, kompleet, dus met zijn fouten; het wikkend oordelen komt bij deze figuur nog altijd op bedillen neer, door de wonderlike hitte die zijn naleven *nog* afstraalt. Het is een soort definitieve samenvatting, een laatste waarheid en laatste appèl tevens tegen de domheid, wanneer hij, een halfjaar vóór zijn dood door drie Antwerpenaars in Nieder-Ingelheim opgezocht, bij het afscheid hun de boodschap meegeeft: „En zeg maar aan de vrienden dat mijn grootste ambitie geweest is een goed mens te zijn". [1]).

En toch, zijn einde scheen zich heel in de verte te voltrekken. Men weet, neem ik aan, hoe hij gestorven is, hoe rustig, hoe onverschillig bijna; op de dag waarop Holland de 70e verjaardag vierde van de Koning, van hem aan wie de *Havelaar* was

[1]) *Dr. Julius Pée, Multatuli en de Zijnen blz. 301 — 303.*

opgedragen. Mimi inbegrepen, waren 5 mensen tegenwoordig bij de krematie te Gotha. De bekende socialist Dr. F. M. Wibaut, die een vriend was van de heer Saks, heeft die plechtigheid, waarvan hij in zijn jeugd getuige was, beschreven:

„Daar stonden we in Gotha met ons tweeën Nederlanders..... bij het stoffelijk overschot van den vereerde. Mevrouw Douwes Dekker richtte tot ons het dringend verzoek om van de plechtigheid geen uitvoerig bericht te doen aan de Nederlandse pers. „Dat had," zeide ze, „Nederland aan Douwes Dekker niet verdiend". Het klonk heel aannemelijk. Ik heb mij naar haar wens gedragen. Maar naderland heb ik er wel spijt van gehad..... Ik was wel in de goede stemming geweest om iets vlammends te schrijven over het feit, dat er bij de krematie wel geteld twee Nederlanders aanwezig waren. Ik voelde het als een schande voor Nederland. Als een bewijs van kleinheid."

Bij de herdenking van zijn dood in 1937 is de situatie nauweliks veranderd. Er zijn minder Multatuli-bewonderaars dan er waren in 1887, minder warme, er schijnen nauweliks minder Multatulihaters te zijn, of liever, deze haat is in kwaliteit zelfs gedaald sinds hij afkoelde tot een bedachtzaam bedillen.

In 1893 wilde Dr. Julius Pée weten welke herinnering Multatuli's laatste jaren in Nieder-Ingelheim had achtergelaten en wendde zich daarvoor tot de oude Pfarrer van het plaatsje. Hij kreeg tot antwoord: „Over wijlen Douwes Dekker kan noch ik noch iemand hier in Ingelheim u inlichten, daar hij met niemand verkeerde en afgezonderd met zijn vrouw en zijn aangenomen zoon leefde. Voor het onderwijs van het kind heeft mevrouw mij enkele malen bezocht en heb ik een tegenbezoek gebracht. De heer Dekker kreeg ik echter nooit te zien..... Men nam hier volstrekt geen notitie van hem. Alleen enkele ontwikkelden wisten dat hij een hollands schrijver van betekenis was. Hij leefde zeer afgezonderd..... nu en dan kreeg hij bezoek van zijn zonen (?) en enkele hollandse vrienden. Er bestaan geen kleine legenden over hem. Slechts zelden verliet hij zijn woning, alleen wanneer hij tot een kleine reis verplicht was".

Ik heb zelden in een zo ontroerende eenvoud een zo kompleet beeld gekregen van de avond van een groot en gloeiend mensenlot. De waardigste grote Hollanders van Holland hebben niet waardiger weten te eindigen.

elke herin-
-Ingelheim
oor tot de
g tot ant-
n noch ik
n, daar hij
zijn vrouw
onderwijs
malen be-
t. De heer
Men nam
een enkele
s schrijver
nderd.....
en (?) en
een kleine
t hij zijn
e reis ver-

nvoud een
d van een
gste grote
rdiger we-

